

Výukový kurz odečítacího programu

JAWS 6.20

TYFLOEMPLOYABILITY

OBSAH:

1.	ÚVOD	5
1.1	O TOMTO VÝUKOVÉM MATERIÁLU.....	5
1.2	ZAVEDENÉ ÚMLUVY	5
1.3	POPIS NUMERICKÉHO BLOKU	5
1.4	O PROGRAMU JAWS.....	6
2.	INSTALACE PROGRAMU JAWS.....	6
2.1	HARDWAROVÉ A SOFTWAREOVÉ PŘEDPOKLADY	6
2.2	POKYNY PRO INSTALACI JAWSU.....	6
2.3	INSTALACE	7
2.4	OPTIMÁLNÍ NASTAVENÍ WINDOWS XP	9
3.	SPUŠTĚNÍ A UKONČENÍ PROGRAMU JAWS	9
3.1	SPUŠTĚNÍ JAWSU.....	10
3.2	VYPNUTÍ JAWSU	10
4.	JAWS – UŽIVATELSKÉ NASTAVENÍ HLASOVÉHO VÝSTUPU.....	10
4.1	OBEČNÁ NASTAVENÍ.....	10
4.2	ZÁKLADNÍ NASTAVENÍ	11
5.	VÝŘEČNOST	11
5.1	ÚROVEŇ UŽIVATELE	11
5.2	HLÁSKOVACÍ REŽIM	12
5.3	ODEZVA KLÁVESNICE.....	12
5.4	ODEZVA OBRAZOVKY	12
5.5	GRAFIKA.....	12
5.6	PLYNULÉ ČTENÍ	13
5.7	VELKÁ PÍSMENA PŘI PLYNULÉM ČTENÍ	13
5.8	VELKÁ PÍSMENA	13
5.9	INTERPUNKCE.....	13
5.10	STUPEŇ ODSAZENÍ	13
5.11	SYNTEZÁTOR	13
6.	NÁPOVĚDY JAWS.....	14
6.1	NÁPOVĚDA KLÁVESNICE.....	14
6.2	KONTEXTOVÁ NÁPOVĚDA.....	14
6.3	NÁPOVĚDA K AKTIVNÍ APLIKACI	14
6.4	UŽITEČNÉ PŘÍKAZY APLIKACE	14
6.5	NÁPOVĚDA JAWS HORKÝCH KLÁVES	14
6.6	ZÁKLADNÍ DOKUMENTACE JAWSU.....	14
7.	CHOVÁNÍ PROGRAMU JAWS NA PLOŠE, VE START MENU A OKNĚ APLIKACE	15
7.1	PLOCHA	15
7.1.1	<i>Chování programu JAWS na ploše</i>	<i>15</i>
7.1.2	<i>Vstup na plochu.....</i>	<i>15</i>
7.1.3	<i>Pohyb na ploše.....</i>	<i>15</i>
7.1.4	<i>Kde jsem?.....</i>	<i>15</i>
7.1.5	<i>Vybraná a nevybraná položka.....</i>	<i>15</i>
7.1.6	<i>Informace o položce</i>	<i>15</i>
7.2	START MENU.....	16
7.2.1	<i>Chování programu JAWS ve Start menu</i>	<i>16</i>
7.2.2	<i>Vstup do Start menu</i>	<i>16</i>
7.2.3	<i>Typy položek ve Start menu.....</i>	<i>16</i>
7.2.4	<i>Horká klávesa.....</i>	<i>16</i>
7.3	PRÁCE S APLIKACEMI.....	16
7.3.1	<i>Chování programu JAWS v okně aplikace</i>	<i>16</i>
7.3.2	<i>Prvky okna.....</i>	<i>16</i>
7.3.3	<i>Název okna</i>	<i>16</i>
7.3.4	<i>Panely nástrojů</i>	<i>16</i>
7.3.5	<i>Stavový řádek.....</i>	<i>17</i>

7.3.6	Menu okna.....	17
7.3.7	Aplikační menu.....	17
8.	APLIKACE PRŮZKUMNÍK	17
8.1	CHOVÁNÍ PROGRAMU JAWS V PRŮZKUMNÍKU	17
8.2	INFORMACE O POLOŽCE	18
8.3	VYBRANÉ A NEVYBRANÉ POLOŽKY	18
8.4	PŘEČTENÍ VYBRANÝCH POLOŽEK.....	18
9.	DIALOGOVÁ OKNA	18
9.1	APLIKACE HJPAD – CVIČNÉ DIALOGY	18
9.2	PRVKY DIALOGOVÝCH OKEN	18
9.3	WORDPAD – DIALOG ULOŽIT JAKO.....	19
9.3.1	Editační rozbalovací seznam.....	19
9.3.2	Rozbalovací seznam	19
9.3.3	Tlačítko.....	20
9.3.4	Seznam souborů	20
9.4	WORDPAD – DIALOG TISK	20
9.4.1	Zaškrtávací políčko	20
9.4.2	Přepínač	20
9.4.3	Číselník.....	20
9.5	OVLÁDÁNÍ HLASITOSTI.....	21
9.6	MÍSTNÍ DISK – VLASTNOSTI	21
9.7	PŘEČTENÍ DIALOGOVÉHO OKNA.....	21
10.	JAWS A MS WORD	22
10.1	OPTIMÁLNÍ NASTAVENÍ	22
10.2	PSÁNÍ A EDITACE TEXTU	22
10.2.1	Odezva při psaní.....	22
10.2.2	Mazání.....	22
10.2.3	Vkládání/přepisování.....	23
10.3	POHYB PO TEXTU	23
10.4	ČTENÍ TEXTU	23
10.4.1	Hláskování.....	23
10.5	PLYNULÉ ČTENÍ	24
10.6	ORIENTACE V TEXTU	24
10.7	PRÁCE S BLOKEM TEXTU A SE SCHRÁNKOU	24
10.7.1	Označování bloku pomocí Shiftu a navigačních kláves.....	24
10.7.2	Rozšířený označovací režim	25
10.7.3	Přečtení označeného bloku textu	25
10.7.4	Schránka.....	25
10.8	INFORMACE O PÍSMU A ODSTAVCI	25
10.8.1	Schémata řeči	26
10.9	KONTROLA PRAVOPISU.....	26
10.9.1	Seznam chybných slov v JAWSu	26
10.9.2	Kontrola pravopisu MS Wordu.....	26
10.10	VÝŘEČNOST – DALŠÍ NASTAVENÍ PROGRAMU JAWS V MS WORDU	27
10.10.1	Změny stylu.....	27
10.10.2	Pravopis a gramatika	27
10.10.3	Pole.....	27
10.10.4	Komentáře, poznámky pod čarou a vysvětlivky	28
10.10.5	Počty položek.....	28
10.10.6	Konce stránek, pozice tab a změny sloupců.....	28
11.	INTERNET EXPLORER	28
11.1	PŘÍSTUPNOST INTERNETOVÝCH STRÁNEK PRO HLASOVÝ ODEČÍTÁČ	28
11.2	OTEVŘENÍ WEBOVÉ STRÁNKY (INFORMACE ZE STAVOVÉHO ŘÁDKU).....	28
11.3	PRINCIP PROHLÍŽENÍ WEBOVÝCH STRÁNEK.....	29
11.4	POHYB PO WEBOVÝCH STRÁNKÁCH (HTML DOKUMENTECH)	29
11.4.1	Odkazy.....	29
11.4.2	Nadpisy.....	30
11.4.3	Rámy.....	30
11.4.4	Seznamy.....	30

11.4.5	Tabulky.....	30
11.4.6	Značky pozic.....	30
11.5	PRÁCE S FORMULÁŘEM.....	31
11.5.1	Formulářový režim.....	31
11.5.2	Přesun na formulářové prvky.....	31
11.6	VYHLEDÁVÁNÍ.....	31
11.7	VÝŘEČNOST V APLIKACI INTERNET EXPLORER.....	32
12.	OUTLOOK EXPRESS.....	32
12.1	OPTIMÁLNÍ NASTAVENÍ.....	32
12.2	PRÁCE S POŠTOU.....	32
12.3	OTEVŘENÍ ZPRÁVY.....	32
12.4	HLAVIČKA ZPRÁVY.....	33
12.5	PŘÍLOHY.....	33
13.	JAWS POKROČILE.....	33
13.1	JAWS KURZORY.....	33
13.2	PRÁCE S MYŠÍ.....	34
13.2.1	Zapnutí JAWS kurzoru.....	34
13.2.2	Pohyb.....	34
13.2.3	Operace s tlačítky myši.....	34
13.2.4	Vypnutí JAWS kurzoru.....	34
13.3	PRÁCE S GRAFIKOU.....	35
13.4	POKROČILÉ NASTAVENÍ JAWS.....	35
13.5	KONFIGURAČNÍ SOUBORY JAWS.....	36
13.6	DALŠÍ POLOŽKY JAWS MENU.....	36
13.6.1	Nastavení.....	36
13.6.2	Nástroje.....	36
13.6.3	Jazyk.....	36
13.6.4	Nápověda.....	37
13.6.5	O aplikaci a Konec.....	37
13.7	PŘEDSTAVENÍ JAWS MANAŽERŮ.....	37
13.7.1	Konfigurační manažer.....	37
13.7.2	Manažer slovníku.....	39
13.8	JAWS NÁSTROJE PRO AKTIVNÍ APLIKACI.....	39
14.	DŮLEŽITÉ KONTAKTY A ODKAZY.....	40

1. Úvod

1.1 O tomto výukovém materiálu

Tento výukový program byl vytvořen v rámci projektu Tyfloemployability, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem EU a státním rozpočtem České republiky. Byl vytvořen pod metodickým vedením Ing. Jiřího Ježka kolektivem pracovníků Tyflokabinetu SONS ČR. Autorský kolektiv: Mgr. Jana Irovská, Michal Jelínek, Bc. Petr Oberreiter, Marek Sikora, Jan Šnyrch.

Rovněž děkujeme firmě *Galop, s. r. o.* za poskytnutí hlasové syntézy pro potřeby multimediální nahrávky.

Tutoriál nesmí být kopírován a šířen bez předchozího souhlasu Tyflokabinetu SONS ČR.

Tento výukový program si klade za úkol provést uživatele programu *JAWS 6.20* základními úkony, jako je spouštění a orientace v aplikacích, práce se soubory a složkami, komunikace s počítačem pomocí dialogů, psaní a editace textů, práce s internetem a elektronickou poštou, atd., samozřejmě s ohledem na využívání dostupných funkcí odečítače. Materiál čtenáře seznámí i se základním nastavením aplikace. Najde zde také užitečné kontakty, na které se může obrátit v případě nesnází.

Čím tento tutoriál není? Rozhodně si neklade za úkol seznámit uživatele se všemi funkcemi a nastavením *JAWSu*, nezastupuje zde totiž manuál. Není ani příručkou operačního systému Windows, tudíž předpokládá základní uživatelské znalosti práce s PC.

1.2 Zavedené úmluvy

Výukový kurz vychází z výchozí konfigurace *JAWSu*, která odpovídá nastavení odečítače na úrovni uživatele začátečníka.

Kromě toho je nutné podotknout, že si odečítač zabírá numerický blok pro svoje použití, proto ho po spuštění automaticky vypíná (pokud jej chceme použít pro psaní číslic, zapneme/vypneme jej standardně stiskem NUM LOCK).

Celým tutoriálem nás bude provázet klávesa JAWSKEY. Jde o univerzální pojmenování klávesy, kterou *JAWS* používá pro vlastní zkratky a při výchozím nastavení je zastoupena INSERTEM. Tato klávesa byla záměrně zvolena s ohledem na vypnutý numerický blok tak, abychom ji mohli stisknout palcem pravé ruky a zbývajícími prsty pohodlně mačkat další klávesy numerického bloku, které spolu s ní tvoří nezanedbatelnou část klávesových zkratk odečítače. Vzhledem ke kompatibilitě tohoto tutoriálu s návodem *JAWSu* a jinou dokumentací budeme patřičné klávesové zkratky uvádět pomocí názvu kláves navigačního bloku, jehož funkce vypnutý numerický blok zastupuje (viz jeho popis – kapitola [1.3 – Popis numerického bloku](#)).

Také se budeme řídit následující dohodou: V tomto dokumentu se setkáme s klávesami a zkratkami např. NUM 5 nebo JAWSKEY+2. NUM 5 je myšlena klávesa 5 na vypnutém numerickém bloku klávesnice. Naopak pro jednodušší zapamatování zkratk budou klávesy horní řady alfanumerického bloku označovány pouze číslicí (nikoli tedy českými diakritickými znaky), takže 2 odpovídá Ě.

1.3 Popis numerického bloku

JAWS si zabírá numerický blok pro svoje použití, proto jej po spuštění automaticky vypíná. Často používané klávesové zkratky odečítače byly navrženy tak, abychom jej mohli co nejpohodlněji využít, což vyplyne z následujícího popisu:

Hmatově označená klávesa uprostřed bloku je NUM 5. Při vypnutém numerickém bloku pak ŠIPKY NAHORU/DOLŮ, VLEVO/VPRAVO s NUM 5 tvoří kříž. Tento kříž do tvaru čtverce doplňují 4 klávesy v rozích, které logicky odpovídají klávesám HOME a END a PAGE UP a PAGE DOWN umístěných obdobně jako v navigačním bloku, tj. vlevo nahoře HOME, dole END a vpravo nahoře PAGE UP a dole PAGE DOWN. Zbývající 2 klávesy navigačního bloku – INSERT a DELETE – jsou umístěny pod čtvercem, vlevo je INSERT zabírající šířku 2 kláves, vpravo DELETE. Tím jsme čtverec doplnili na obdélník.

Nyní si popíšeme zbývající klávesy numerického bloku. V horní řadě nad výše popsaným obdélníkem jsou zleva doprava klávesy: NUM LOCK, NUM /, NUM * a mimo tento obdélník ještě klávesa NUM –, pod kterou jsou opět dvě větší klávesy NUM + a poslední ENTER.

1.4 O programu JAWS

JAWS je program patřící do kategorie odečítačů obrazovky – aplikací zpřístupňujících nevidomým a těžce zrakově postiženým informace zobrazované na monitoru jejich osobního počítače pomocí hlasové syntézy a braillovského řádku. Název *JAWS* je zkratkou anglického „Job Access with Speech“ (práce zpřístupněná hlasem) a dnes podporuje práci v operačních systémech *Windows 98/ME/NT/2000/XP*. *JAWS* je ochranná známka americké firmy *Freedom Scientific*, která tento software také vyvíjí. Výhradním dodavatelem na český trh je firma *Galop, s. r. o.* Je dodáván s autorizační ochranou *Quella*, což znamená ochranu pomocí autorizační diskety. Ta je vyžadována při prvním spuštění programu a obsahuje 5 přenositelných klíčů, umožňujících majiteli instalaci a využívání *JAWSu*, a to až na pěti PC.

2. Instalace programu JAWS

V této kapitole se dozvíme o hardwarových a softwarových předpokladech pro správnou funkci *JAWSu*, o jeho instalaci a optimálním nastavení operačního systému *Windows XP*, které je předpokladem dobré funkčnosti odečítače.

2.1 Hardwarové a softwarové předpoklady

Pro používání *JAWSu 6.20* pro *Windows* budeme potřebovat dnes běžný osobní počítač s:

- operačním systémem *Windows 98/ME/XP Home* nebo v případě verze *JAWS 6.20 Professional: Windows NT 4.0/2000/XP Professional*,
- procesorem zvládajícím požadavky operačního systému a dalších programů, které chceme s *JAWSem* používat,
- dostatkem paměti RAM k běhu operačního systému a programů, které chceme používat s *JAWSem*,
- grafickou kartou podporující rozlišení obrazovky alespoň 800×600 při barevné hloubce 16 bitů (doporučené rozlišení je 1024×768 při barevné hloubce 32 bitů).
- Jestliže chceme využívat softwarovou syntézu *Eloquence for JAWS*, je zapotřebí mít kompatibilní zvukovou kartu s verzí operačního systému. Pokud si nezvolíme k práci *Eloquence for JAWS*, což je v českém prostředí pravděpodobné, musíme mít softwarovou nebo hardwarovou syntézu, případně braillovský řádek kompatibilní s *JAWSem*.
- Soubory programu a nastavení *JAWS* vyžadují méně než 200 MB místa na disku. Více místa na disku je požadováno pro operační systém, další programy a soubor mezipaměti (swap).

2.2 Pokyny pro instalaci JAWSu

Při instalaci *JAWSu* ve *Windows NT*, *2000* a *XP* musíme být přihlášení v účtu s administrátorskými právy.

Zde popsany postup předpokládá, že v počítači nebyla nainstalována žádná z předchozích verzí. Pakliže byla, mohou se vyskytnout drobné odlišnosti, které jsou ovšem minimální a zkušenější uživatel si s nimi lehce poradí.

JAWS rozlišuje instalaci pro *Windows 98* a *ME* (ANSI) a *Windows NT, 2000, XP* (unicode). V průběhu instalace se víceméně neliší.

Instalace může probíhat z několika zdrojů:

- z originálního CD *JAWS*,
- z CD od dodavatele,
- z instalačního souboru staženého z internetu (nutno kontaktovat dodavatele – *Galop*).

Na průběh instalace to nemá vliv, pouze na způsob spuštění. K tomu, aby mohl být *JAWS* nainstalován, mluvil českým hlasem a byl lokalizován je zapotřebí provést 3 instalace:

- syntezátoru, (např. *WinTalker Voice* či *HLAS*),
- samotného odečítače – soubor *J6.20.065A_Qla.exe* (ANSI) nebo *J6.20.065U_Qla.exe* (unicode),
- aktuálního počeštění – soubor *j620cs11a.exe* (ANSI) nebo *j620cs11.exe* (unicode).

Doporučený sled instalací je ve výše uvedeném pořadí. Instalaci syntezátoru se zde nebudeme věnovat, protože se od sebe liší a není pro ně jednotný postup. Předvedeme si zde typickou instalaci aplikace *JAWS 6.20* ze staženého souboru, s podporou braillovského řádku, a to do počítače s operačním systémem *Windows XP*, včetně počeštění. Před začátkem si ještě připravíme autorizační disketu *JAWSu*, kterou budeme v závěru potřebovat.

Před spuštěním je zapotřebí ukončit běh všech aplikací, včetně případného jiného odečítače obrazovky (není nutné vypínat předchozí verzi *JAWSu*), softwarové lupy a antivirového programu resp. jeho rezidentního štítu kontrolujícího diskety!

Vzhledem k tomu, že není instalace lokalizovaná, je nutné mít k zvládnutí tohoto procesu alespoň základní znalost anglického jazyka. Instalace má integrovanou vlastní syntézu, která umožňuje práci nevidomému, bez zrakové kontroly.

2.3 Instalace

V této chvíli víme vše důležité a můžeme se pustit do instalace. Spustíme připravený program *J6.20.065U_Qla.exe*. V prvním kroku je nám nabídnuto pokračování bez mluvení nebo restart. Při zvolení restartu bude další průběh ozvučen zmiňovanou anglickou syntézou. První dialog, automaticky otevřený po restartu obsahuje výzvu k ověření toho, že jsou veškeré odečítače obrazovky a softwarové lupy ukončeny dřív, než začne samotná instalace. Pokud tomu tak je, stačí potvrdit tlačítko **Next**. Druhý dialog obsahuje licenční smlouvu, s kterou musíme souhlasit stiskem tlačítka **Yes**, aby mohla instalace pokračovat. V následujícím dialogu volíme způsob instalace:

- **Automatic** – automatická, bez větších zásahů uživatele. Nelze zde zvolit instalaci braillovského řádku.
- **Guided** – volitelná, s možností v jednotlivých krocích zvolit co a kam se má nainstalovat.
- **Advanced** – pro pokročilé uživatele. Lze nastavit vše jako při volbě **Guided**, s tím rozdílem, že není uživatel provázen krok za krokem, ale části určené k instalaci volí v jediném stromovém seznamu.

Zvolíme **Guided** a potvrdíme tlačítko **Next**. Následně otevřený dialog je určen k nastavení složky, do které se má *JAWS* nainstalovat. Jako výchozí je nastavena složka Program Files\Freedom Scientific\JAWS\6.20 na systémovém disku. Pokud s umístěním nesouhlasíme, můžeme jej přes tlačítko **Browse...** změnit. Tlačítkem **Next** pokračujeme dál. Nově otevřený dialog nás v českém prostředí nebude pravděpodobně příliš zajímat. Volí se zde syntezátory.

Do ČR se ovšem ani jeden z nich nedovází. *Eloquence for JAWS* je instalován automaticky. Můžeme zde tedy rovnou pokračovat stiskem obvyklého **Next**. Tím se dostaneme k souvisejícímu nastavení, a to k výběru výchozího syntezátoru. Nastaven je *Eloquence for JAWS*, který lze změnit na **No Speech** (bez mluvení) či na **SAPI5** (integrováný syntezátor systému Windows XP). Ponecháme přednastavený *Eloquence* a potvrdíme **Next**. I další dialog souvisí s mluvením. Volíme zde jazyky, jež chceme nainstalovat. Americká angličtina se instaluje jako výchozí. Pouhým odškrtnutím odebíráme jazyky, o které nemáme zájem. Pokud vlastníme braillovský řádek, bude nás zajímat dialog, jenž se otevře po potvrzení **Next**. Zaškrtnutím zde vybereme náš zobrazovač a tlačítkem **Next** pokročíme dál. V otevřeném dialogu se *JAWS* nastavuje pro vzdálenou správu. Jako začínající uživatele nás toto nastavení nemusí příliš zajímat, proto dáme **Next**. Tím se přiblížíme k cíli, protože vyvolaný dialog je poslední, v kterém ovlivňujeme co a jak se má nainstalovat. Konkrétně se zde mění programová složka, která se objeví ve **Start** menu. Jako výchozí je předvyplněno JAWS620, s čímž můžeme souhlasit a potvrdit **Next**. Závěrečný dialog nás vyzývá ke kontrole nastavení instalace. To můžeme provést v textovém poli, v němž je umístěn kurzor. Pokud jsme postupovali dle výše uvedeného postupu, měl by jeho obsah být přibližně následující:

The following system changes have been made:

JAWS video hooks have been installed.

Target Directory:

C:\Program Files\Freedom Scientific\JAWS\6.20

Program Group:

JAWS620

Selected Synthesizers (2):

Primary: Eloquence for JAWS

SAPI 5

Selected Braille displays (1):

Primary: PAC Mate Display

Port: AUTO

Selected Languages for Eloquence:

British English

Castilian Spanish

Latin American Spanish

French

French Canadian

German

Italian

Brazilian Portuguese

Finnish

Selected Remote Access Components:

Server Remote Access Support

Jestliže se nějaká hodnota neshoduje s tím, co požadujeme, vrátíme se tlačítkem **Back** do dialogu, v kterém se daná hodnota nastavovala. Je-li vše v pořádku, tlačítkem **Next** spustíme kopírování souborů – samotný proces instalace. Ten může trvat i několik minut. O jeho průběhu jsme informováni čtením procent. Po dokončení budeme vyzváni k restartu. Tlačítkem **Finish** se instalace dokončí a pokud jsme ponechali volbu pro restart, ihned se provede. Po novém startu systému je *JAWS* nainstalován. Sám se automaticky spustí a zeptá se nás, zda tomu chceme i nadále. Pokud tomu tak je, potvrdíme tlačítko **Ano**. Poté se otevře autorizační manažer. V tuto chvíli vložíme do disketové mechaniky připravenou autorizační disketu *JAWSu* a potvrdíme tlačítko **Install Authorization Now**. Začne proces přenosu autorizačního klíče, který může trvat i několik desítek vteřin. Vyčkáme otevření informačního dialogu oznamujícího úspěšné dokončení, které potvrdíme tlačítkem **OK** a vyjmeme autorizační disketu.

Posledním krokem je instalace počteštění. Spustíme program *j620cs11.exe* a první informační dialog potvrdíme tlačítkem **Další**. Pokud jsme při instalaci *JAWSu* neměnili programovou

složku, i v nově otevřeném dialogu stačí potvrdit tlačítko **Další**. Spustí se kopírování souborů, jež je ukončeno žádostí o restart počítače. Pokud necháme tuto volbu vybranou a potvrdíme tlačítko **Dokončit**, počítač se restartuje a po naběhnutí operačního systému bude *JAWS 6.20* lokalizován a připraven na naši práci.

Pro spuštění *JAWSu* pak lze po instalaci ještě nastavit klávesovou zkratku. Jistým standardem je nastavit tuto klávesovou zkratku na CTRL+SHIFT+J. Zástupce pro spuštění najdeme jak na ploše (*JAWS 6.20*), tak ve **Start** menu | **Programy** | **JAWS620** | **JAWS**. Je doporučováno nastavit klávesovou zkratku pro zástupce ve **Start** menu, protože se při instalaci nové verze počestění zástupce umístěný na ploše automaticky přepisuje, čímž o nastavenou klávesovou zkratku přicházíme. **Start** menu při této operaci zůstává nezměněno, proto je bezpečnější nastavit zkratku zde.

2.4 Optimální nastavení Windows XP

V tomto bodě se seznámíme s vhodným nastavením operačního systému, které usnadní práci v jeho prostředí.

- **Tento počítač:**
 - menu **Zobrazit**: zaškrtnuto „**Seznam**“;
 - menu **Zobrazit**: zaškrtnuto „**Stavový řádek**“;
 - menu **Zobrazit** / **Panel nástrojů** / nezaškrtnuto „**Panel Adresa**“;
 - menu **Nástroje** / **Možnosti složky** / Karta **Obecné**: „**Používat klasické složky systému Windows**“;
 - menu **Nástroje** / **Možnosti složky** / Karta **Obecné**: „**Každou složku otevřít ve stejném okně**“;
 - menu **Nástroje** / **Možnosti složky** / Karta **Zobrazení**: „**Skrýt příponu souborů známých typů**“ nastavit na **OFF**;
 - menu **Nástroje** / **Možnosti složky** / Karta **Zobrazení**: „**Zobrazovat popisy složek a položek na Ploše**“ nastavit na **OFF**.
- **Start** menu / **Nastavení** / **Hlavní panel a nabídka Start**:
 - karta **Hlavní panel** / nezaškrtnuto „**Zobrazit panel Snadné spuštění**“;
 - karta **Hlavní panel** / nezaškrtnuto „**Skrýt neaktivní ikony**“;
 - karta **Nabídka Start** / „**Klasická nabídka Start**“;
 - karta **Nabídka Start** / tlačítko **Vlastní...** / nezaškrtnuto „**Používat individuální nabídky**“.
- **Start** menu / **Nastavení** / **Ovládací panely** / **Možnosti usnadnění**:
 - karta **Klávesnice** / nezaškrtnuto „**Používat funkci Jedním prstem**“;
 - karta **Klávesnice** / tlačítko **Nastavení (Funkce jedním prstem)** / nezaškrtnuto „**Používat klávesovou zkratku**“;
 - karta **Klávesnice** / nezaškrtnuto „**Použít funkci Filtrování kláves**“;
 - karta **Klávesnice** / tlačítko **Nastavení (Funkce filtrování kláves)** / nezaškrtnuto „**Používat klávesovou zkratku**“.
- **Vlastnosti plochy** / karta **Plocha** / **Vlastní nastavení plochy** / nezaškrtnuto „**Spouštět Průvodce vyčištěním Plochy každých 60 dnů**“.

3. Spuštění a ukončení programu JAWS

Tato kapitola se bude zabývat spuštěním programu *JAWS*. Naučíme se, jak jej vyvolat v prostředí *Windows* z plochy a ze **Start** menu.

3.1 Spuštění JAWSu

Pokud není *JAWS* nastaven na automatické spouštění nebo byl během práce ukončen, je nejjednodušší stisknout dříve nadefinovanou klávesovou zkratku zástupce spouštějícího odečítač (standardně CTRL+SHIFT+J).

3.2 Vypnutí JAWSu

Běh aplikace se nejjednodušeji ukončuje stiskem klávesové zkratky JAWSKEY+F4. Otevře se dialogové okno s výzvou: „*Ukončuji JAWS. Ukončit JAWS. Dialog. Opravdu chcete ukončit JAWS? Pro potvrzení ukončení stiskněte ENTER, pro zrušení ESCAPE. OK. Tlačítko.*“ Výzva je vypovídající, ENTER odečítač ukončí. Stisk klávesy ESCAPE nás naopak vrátí do situace, odkud byla klávesová zkratka stisknuta.

4. JAWS – Uživatelské nastavení hlasového výstupu

Tento bod má za úkol seznámit nás se základním nastavením *JAWSu*. Ne každému vyhovuje výchozí stav po instalaci, proto si zde ukážeme, jak nastavit některé z hlavních parametrů odečítače, jako například rychlost mluvení, rozložení klávesnice, „upovídánost“ odečítače.

Většina změn v nastavení odečítače se provádí přes tzv. *JAWS* menu. Vstupuje se do něj pomocí INSERT+J. Popíšeme si některé možnosti prvního podmenu **Nastavení**. Pokročilými volbami, které předpokládají větší zkušenosti, se budeme zabývat v kapitole [13.6 – Další položky JAWS menu](#).

Než se začneme věnovat jednotlivým nastavením, seznámme se s jednou z praktických vlastností odečítače, a to s okamžitým přerušením hlášení (čtení). To je vhodné zejména pro pokročilejší uživatele (není nutné číst již notoricky známé hlášky až do konce). Čtení zastavíme vyvoláním jiné akce (*JAWS* na ni okamžitě zareaguje) nebo pomocí klávesy CTRL.

4.1 Obecná nastavení

Upravení hlasového výstupu provedeme v *JAWS* menu | **Nastavení** | **Hlasy** | **Obecná nastavení...**

Po potvrzení se otevře dialogové okno s hlášením: „*Upravit obecná nastavení hlasu. Dialog. Upravit výchozí. Přepínač. Zaškrtnuto. 1 z 2.*“. Ocitáme se v přepínači, kde si lze vybrat jednu ze spuštěných aplikací, pro kterou pak nastavení bude platit. Položkou **Výchozí nastavení** zaručíme, že se provedená nastavení aplikují na celý operační systém a všechny aplikace. To platí samozřejmě pouze v případě, že pro ně už nebyla změna provedena zvlášť.

Dalším prvkem je vodorovný posuvník, jímž se nastavuje rychlost řeči.

JAWS rozděluje interpunkční znaménka do 2 kategorií:

- **Některá** – vhodné např. pro plynulé čtení,
- **Většina** – vhodné pro běžnou práci.

Výběr těchto profilů (která z interpunkčních znamének nám bude *JAWS* číst) je možný v rozbalovacím seznamu **Interpunkce**. Kromě dvou výše uvedených je zde také na výběr položka **Žádná** a **Vše**.

Pokud využíváme hlasovou syntézu obsahující více mluvčích, můžeme si jednoho z nich vybrat v rozbalovacím seznamu **Osoba**. Jejich změnu slyšíme okamžitě.

Druhým vodorovným posuvníkem v tomto dialogu nastavujeme výšku hlasu.

JAWS neumožňuje změnu hlasitosti řeči. O této skutečnosti je zde uživatel informován v editačním poli, kde je mu doporučeno využít systémového ovládání hlasitosti.

V posledních dvou editačních polích ovlivňujeme rychlost řeči při hláskování a výšku hlasu u velkých písmen. Prakticky se to projeví tak, že *JAWS* při pohybu po znacích upozorňuje na velká písmena vyšším hlasem než u písmen malých.

4.2 Základní nastavení

V základním nastavení můžeme ovlivnit, jaké náповědné zprávy budou při práci se systémem čteny, zda a v jakých případech budeme informováni o horkých klávesách, jestli se má *JAWS* spouštět při startu systému atd.

Vstoupíme do něj pomocí *JAWS* menu | **Nastavení** | **Základní....** Asi nejdůležitější volbou je výběr užívané klávesnice. Výchozím nastavením je **Desktop**, tedy rozložení kláves běžné klávesnice. Pokud používáme notebook, je výhodné změnit ji na **Laptop**. Tím je nám umožněno kromě standardní klávesy INSERT, která na noteboocích nebývá příliš vhodně umístěna, používat také CAPS LOCK. Touto volbou si ulehčíme mnohé stisky klávesových zkratk.

Standardní funkci klávesy CAPS LOCK pak vyvoláme i ukončíme jejím stiskem 2× rychleji za sebou.

5. Výřečnost

JAWS obsahuje sadu voleb určujících, které informace a jakým způsobem nám budou čteny. Tyto volby se nacházejí v nastavení **Výřečnosti**. Dialog, v němž ji můžeme upravovat, otevřeme klávesami JAWSKEY+V.

Přesuneme-li se například na plochu a spustíme **Výřečnost**, *JAWS* řekne: „**Upravit výřečnost. Dialog. Seznam. Úroveň uživatele – začátečník. 1 z 13.**“ Jsme tedy na první položce z celkových třinácti, jež představují základní volby **Výřečnosti**. Chceme-li stav nějaké položky změnit, přesuneme se na ni v seznamu a MEZERNÍKEM cyklicky přepínáme všechny její hodnoty. Změna v nastavení se projeví okamžitě. Je tedy jedno, jestli poté dialog zavřeme klávesou ENTER, ESCAPE či jej opustíme klávesami ALT+TABULÁTOR.

Některé volby mají jen dvě hodnoty (**Zapnuto**, **Vypnuto**), jiné mají hodnot více. Například, pokud zůstaneme na první položce a budeme opakovaně mačkat MEZERNÍK, projdeme postupně její tři hodnoty – **Začátečník**, **Středně pokročilý** a **Pokročilý**.

Základních voleb **Výřečnosti** je třináct. Změna nastavení většiny z nich je jen dočasná, to znamená, že platí jen po dobu, kdy pracujeme v aplikaci, z níž jsme dialog **Upravit výřečnost** vyvolali. Jakmile se přepneme do jiné aplikace, nastaví se u těchto voleb zpět výchozí hodnoty. Trvale lze tyto volby měnit v *Konfiguračním manažeru* (viz kapitola [13.7.1 – Konfigurační manažer](#)).

Vyvoláme-li dialog **Upravit výřečnost** z některých často používaných aplikací, jako je *MS Word*, *MS Excel* nebo *Internet Explorer*, přibudou v seznamu nad třinácti standardními volbami ještě další, které jsou specifické pro tuto konkrétní aplikaci. Popis některých specifických voleb **Výřečnosti** pro *MS Word* nalezneme v kapitole [10.10 – Výřečnost – další nastavení programu JAWS v MS Wordu](#).

Nyní si podrobněji vysvětlíme význam některých standardních voleb **Výřečnosti**.

5.1 Úroveň uživatele

Tři hodnoty této volby (**Začátečník**, **Středně pokročilý** a **Pokročilý**) určují množství informací, jež nám *JAWS* bude číst při pohybu po jednotlivých částech aplikačních oken a prvcích dialogů. Při úrovni **Začátečník** se předpokládá, že uživatel prostředí aplikace ještě příliš nezná, a odečítač tedy říká i různé podrobnější informace. Naopak při úrovni **Pokročilý** hlásí *JAWS* z obrazovky jen důležitější informace.

Zkusme například při nastavené úrovni uživatele **Začátečník** přejít na plochu. *JAWS* zahlásí aktuální položku takto: „**Internet Explorer. 5 z 24.**“ Přečetl nám tedy její název, pořadí a celkový počet položek na ploše. Změníme-li úroveň uživatele na **Pokročilý**, bude odečítáč ve stejné situaci číst jen: „**Internet Explorer.**“, tedy tu nejpodstatnější informaci, zatímco méně důležité budou vynechány.

Tato volba na rozdíl od většiny ostatních platí i po přepnutí do jiné aplikace. Zpět na výchozí hodnotu se automaticky vrátí až po ukončení a opětovném spuštění *JAWSu*.

5.2 Hláskovací režim

Tato volba určuje, jakým způsobem bude *JAWS* hláskovat určitý úsek textu, stiskneme-li příslušné klávesové zkratky. Při nastavené hodnotě **Standardně** a stisku JAWSKEY+ŠIPKA NAHORU dvakrát rychle po sobě např. na ploše vyhláskuje *JAWS* aktuální položku následovně: „**Dé ó ká ú em é en té ypsilon.**“ Změníme-li hláskovací režim na hodnotu **foneticky**, ozve se při tomtéž příkladu toto: „**David Oto Karel Urban Marie Emil Norbert Tomáš Ypsilon.**“

5.3 Odezva klávesnice

Touto volbou nastavujeme hlasovou odezvu při psaní, tj. co nám bude čteno (**Znaky, Slova, Znaky i slova** a **Žádná** odezva). Volby můžeme také cyklicky přepínat pomocí kombinace kláves JAWSKEY+2. Jejich bližší popis nalezneme v kapitole [10.2.1 – Odezva při psaní](#).

5.4 Odezva obrazovky

Touto volbou definujeme, jak bude *JAWS* reagovat na změny na obrazovce. Tou může být např. změna aktuální položky v seznamu. Je-li odezva obrazovky nastavena na **Vysvícené**, čte *JAWS* při změně vždy jen aktuální položku. Nastavíme-li hodnotu na **Vše**, je čten veškerý text z aktuálního objektu, tedy např. všechny položky seznamu. Hodnota **Žádná** zaručuje, že *JAWS* nehlásí nic.

Pro běžnou práci lze doporučit jediné hodnotu **Vysvícené**. Hodnotu **Žádná** můžeme využít, pohybuje-li se např. v dialogu, jehož obsah se rychle mění a *JAWS* jej tak čte neustále dokola.

Nastavení odezvy obrazovky můžeme rychle provést také pomocí klávesové zkratky JAWSKEY+S, při jejímž opakovaném tisknutí se budeme cyklicky přepínat mezi výše uvedenými třemi hodnotami.

Tato volba platí i po přepnutí do jiné aplikace. Zpět na výchozí hodnotu se automaticky vrátí až po ukončení a opětovném spuštění *JAWSu*.

5.5 Grafika

Kromě textu může *JAWS* číst i grafické symboly. K některým z nich je schopen získat textové popisky, kterými pak tuto grafiku ohlašuje. Není-li popisek k dispozici, zahlásí *JAWS* takový obrázek jako „**Graphic xxx.**“, kde xxx je její ID (několikamístné identifikační číslo).

Volba **Grafika** má tři možné hodnoty: **Žádné**, **Pouze s popisky** a **Vše**. Čtení grafických symbolů tak můžeme úplně potlačit, nechat si číst jen ty, k nimž existuje textový popisek, anebo bude *JAWS* hlásit veškerou grafiku, což se v praxi hodí např. v případě, že si takovéto grafické symboly budeme chtít sami popsat (viz kapitola [13.3 – Práce s grafikou](#)).

5.6 Plynulé čtení

Během plynulého čtení můžeme pomocí levého a pravého SHIFTU přeskakovat o určitý úsek textu dopředu nebo dozadu (podrobnější popis nalezneme v kapitole [10.4 – Čtení textu](#)). Touto volbou **Výřečnosti** nastavíme, o jak velký úsek textu se bude jednat.

Její hodnoty jsou: **Po řádcích**, **Po větách** a **Po odstavcích**. Specifikem této volby je, že narušil od ostatních aplikací, kde je výchozí nastavení po řádcích, v *MS Wordu* je toto nastavení po větách.

5.7 Velká písmena při plynulém čtení

Tato volba má pouze hodnoty **Zapnuto** a **Vypnuto**. Pokud je zapnutá, indikuje *JAWS* během plynulého čtení velká písmena zvýšením hlasu.

5.8 Velká písmena

Výchozí konfigurace *JAWSu* je nastavena tak, aby velká písmena byla indikována zvýšeným hlasem. Pomocí této volby můžeme nastavit, kdy nám bude odečítací při čtení textu indikovat velká písmena. K dispozici jsou následující možnosti:

- **Neoznamovat** – velká písmena nejsou indikována nikdy.
- **Při hláskování a čtení po znacích** – pokud se v textu pohybujeme po znacích, čteme aktuální znak, nebo použijeme klávesovou zkratku pro vyhláskování části textu, jsou velká písmena indikována.
- **Také při čtení po slovech** – velká písmena jsou hlášena krom výše uvedeného případu také při pohybu po slovech a při čtení aktuálního slova.
- **Také při čtení po řádcích** – *JAWS* hlásí velká písmena ve všech výše uvedených případech a navíc i při pohybu po řádcích, větách, odstavcích a při čtení aktuálního řádku, věty a odstavce.

5.9 Interpunkce

Touto volbou nastavujeme, která interpunkční znaménka v textu budou oznamována. K výběru jsou čtyři úrovně: **Žádná**, **Některá**, **Většina** a **Vše**. Máme např. následující text: „Komu se nelení, tomu se zelení.“ Při nastavené hodnotě **Žádná** jej *JAWS* přečte takto: „Komu se nelení tomu se zelení.“ Naopak při hodnotě **Vše** zní stejný text následovně: „Uvozovky dolní. Komu se nelení čárka tomu se zelení tečka. Uvozovky horní.“ Úrovně **Některá** a **Většina** jsou mezistupně, při nichž *JAWS* méně důležitá znaménka nečte. Požadavky na hlášení konkrétní interpunkce v dané úrovni lze definovat v *Konfiguračním manažeru* (viz kapitola [13.7.1.4 – Interpunkce](#)).

5.10 Stupeň odsazení

Tato volba obsahuje hodnoty **Zapnuto** nebo **Vypnuto** a určuje, zda bude *JAWS* během procházení textového dokumentu automaticky hlásit odsazení textu při každé jeho změně.

Budeme-li např. procházet dokument *MS Wordu* řádek po řádku a přejdeme z řádku ve stylu **Normální** na řádek se standardními odrážkami, změní se stupeň odsazení z 0 cm na 1,27 cm. *JAWS* oznámí nejprve: „Odrážka. 1,27 cm.“ a teprve potom přečte text aktuálního řádku.

5.11 Syntezátor

Tato položka má hodnoty **Řeč zapnuta** a **Řeč vypnuta**. V praxi může být vypnutí hlasového výstupu užitečné např. tehdy, pracujeme-li současně s braillským řádkem. Pro zapnutí hlasového výstupu pak stačí pouze vstoupit do dialogu pro nastavení **Výřečnosti** nebo se přepnout do jiné aplikace.

6. Náповědy JAWS

JAWS má velmi dobře propracované nápovědy. Množné číslo je zde na místě, protože se nejedná jen o jeden typ nápovědy, ale o několik, jež můžeme použít v různých situacích.

6.1 Náповěda klávesnice

Vyvolává se a také ukončuje stiskem JAWSKEY+1. Aktivací se dostaneme do speciálního režimu, v kterém přestanou fungovat běžným způsobem klávesy a jejich kombinace. Po jejich stisku řekne odečítač vždy stručnou zprávu o tom, co daná klávesa či klávesová zkratka dělá. Jedná se hlavně o funkce *JAWSu*. Tato možnost se netýká jen klávesnice, ale také tlačítek na braillském řádku.

Podrobnější informaci o funkci klávesy či klávesové zkratky získáme jejím stiskem 2× rychle za sebou.

6.2 Kontextová nápověda

Kontextová nápověda se vztahuje k dialogovému prvku, na kterém právě stojí fokus. *JAWS* po stisku JAWSKEY+F1 otevře tzv. *Virtuální prohlížeč*, ve kterém nás informuje o tom, jak pracovat s daným prvkem. Obsah informací ve *Virtuálním prohlížeči* si prohlédneme ŠIPKAMI NAHORU a DOLŮ a ukončíme jej pomocí ESCAPE. Pokud kontextovou nápovědu využijeme pro dialogové prvky v nastavení *JAWSu*, dostaneme velmi podrobné informace, co konkrétní prvek nastavuje a co znamenají jeho jednotlivé volby.

6.3 Náповěda k aktivní aplikaci

Stiskem JAWSKEY+F1 2× rychle za sebou vyvoláme nápovědu *JAWSu* pro aktuální aplikaci. Jde o vlastní nápovědu *JAWSu* a získáme ji pouze u aplikací, které jsou určitým způsobem odečítačem podporovány. V případě, že pro aplikaci nápověda neexistuje, jsme o tom informováni hláškou: „*Žádné specifické informace o této aplikaci.*“

Pozor! Tato nápověda je nelokalizovaná, tedy v původním anglickém jazyce.

6.4 Užitečné příkazy aplikace

Seznam užitečných příkazů aktivní aplikace ve virtuálním prohlížeči vyvoláme pomocí JAWSKEY+W. Pokud daná aplikace není odečítačem nějak více podporována, je otevřen seznam obecných klávesových zkratk operačního systému.

6.5 Náповěda JAWS horkých kláves

JAWS horké klávesy jsou speciální klávesy a klávesové zkratky odečítače určené přímo pro aktivní aplikaci. Po stisku JAWSKEY+H je otevřen *Virtuální prohlížeč* s jejich seznamem. Opět zde platí, že není-li pro danou aplikaci žádná speciální klávesa, je vyvolán seznam obecných příkazů *JAWS*.

6.6 Základní dokumentace JAWSu

Tato nápověda obsahuje základní informace a klávesové zkratky *JAWSu* v HTML podobě. Pro její plné využití je nutné zvládnout práci *JAWSu* s internetem. Je jakousi náhradou za nelokalizovanou nápovědu, kterou nalezneme v *JAWS* menu | **Náповěda**. Tento materiál je nesrovnatelně stručnější, ale pro začínající uživatele dostačující. Nalezneme ji v menu **Start** | **Programy** | **JAWS620** | **Dokumentace**.

7. Chování programu JAWS na ploše, ve Start menu a okně aplikace

V této kapitole se zaměříme na základní dovednosti, které jsou nezbytné pro práci v prostředí *Windows* a v běžných aplikacích. Budeme se věnovat používání základních součástí systému, jako jsou **plocha** a **nabídka Start**, standardních prvků aplikačních oken jako **menu**, **panely nástrojů** apod.

7.1 Plocha

7.1.1 Chování programu JAWS na ploše

Z hlediska *JAWSu* je plocha seznam a tomu odpovídá i jeho chování při práci s ní.

7.1.2 Vstup na plochu

Když vstoupíme na plochu, *JAWS* přečte popis aktuální položky a další doprovodné informace. Například: „**Seznam. Internet Explorer. 5 z 21.**“ Prakticky to znamená, že je fokus umístěn v seznamu ikon, na konkrétní položce **Internet Explorer** a tato ikona je na ploše 5. z celkového počtu 21.

Kromě standardních způsobů vstupu na plochu, které nám nabízí systém *Windows*, můžeme využít ještě jednoho způsobu, specifického pro *JAWS*. Když klávesovou zkratkou JAWSKEY+F10 vyvoláme seznam běžících aplikací, mezi kterými je uvedena i plocha. Potvrzením ENTEREM se na ni přemístíme.

7.1.3 Pohyb na ploše

Při pohybu po ploše čte *JAWS* vždy tu položku, na kterou jsme se právě přesunuli. Například hlášení: „**Microsoft Word. 8 z 21.**“ znamená, že jsme se právě přemístili na ikonu aplikace *Microsoft Word* a že tato ikona je 8. z celkem 21 položek.

7.1.4 Kde jsem?

Pokud nevíme, na jaké položce plochy se právě nacházíme, můžeme si popis položky nechat přečíst klávesami JAWSKEY+ŠIPKA NAHORU. To je sice klávesa pro přečtení aktuálního řádku textu, její funkce je však univerzálnější, takže např. v seznamu a tedy i na ploše ji můžeme využít právě pro přečtení aktuální položky.

Pokud si nejsme jisti, zda jsme vůbec na ploše, můžeme to ověřit pomocí kláves JAWSKEY+T. Tato klávesa slouží k přečtení titulku aplikačního okna. Plocha sice nemá klasické aplikační okno s titulkem, přesto nám *JAWS* řekne: „**Titulek je plocha.**“

7.1.5 Vybraná a nevybraná položka

Aktuální položka plochy nemusí být vždy vybrána. Například při prvním vstupu na plochu je kurzor vždy na první položce, ta však není vybrána. *JAWS* nám tuto skutečnost ohlásí takto: „**Seznam. Neoznačeno. Dokumenty. 1 z 21.**“ Je-li položka označená, odečítač to explicitně nehlásí.

7.1.6 Informace o položce

Podrobnější informace o aktuální položce můžeme získat pomocí klávesové zkratky JAWSKEY+TABULÁTOR. Po jejím stisknutí *JAWS* řekne: „**Seznam. Tento počítač. 2 z 21, pro pohyb po položkách použijte šipky.**“ Zjistíme tedy typ aktivního prvku (seznam), položku seznamu (*Tento počítač*), celkový počet a pořadí (druhá položka z celkem 21) a dozvíme se, jakými klávesami můžeme prvek ovládat.

7.2 Start menu

7.2.1 Chování programu JAWS ve Start menu

JAWS se ve **Start** menu chová standardně jako v ostatních menu.

7.2.2 Vstup do Start menu

Při vstupu do **Start** menu *JAWS* automaticky označí první položku a přečte ji. Například: „*Start menu. Windows Update.*“

7.2.3 Typy položek ve Start menu

Při procházení menu máme díky hlasové odezvě *JAWSu* vždy přehled o typu aktuální položky. Text položek, po jejichž potvrzení se otevře dialog, končí třemi tečkami. *JAWS* potom čte například: „*Spustit. Tečka, tečka, tečka.*“ Je-li u položky vpravo symbol šipky, rozbaluje tato položka podmenu. Takovou položku odečítač přečte například takto: „*Programy. Podmenu.*“

7.2.4 Horká klávesa

Stiskem horké klávesy lze přímo přejít na položku menu bez nutnosti přecházet na ni ŠIPKAMI přes ostatní položky. Vizualně je toto písmeno v textu položky označeno podtržením. *JAWS* nám horkou klávesu aktuální položky přečte po stisku NUM 5.

7.3 Práce s aplikacemi

7.3.1 Chování programu JAWS v okně aplikace

Kdykoli se změní aktuální aplikační okno, například při spuštění nové aplikace nebo při přepnutí do jiné běžící aplikace, *JAWS* automaticky přečte název okna a dále prvek okna, ve kterém je právě kurzor. Stále tedy máme přehled, kde se nacházíme. Při přepnutí do *Poznámkového bloku* odečítač řekne například: „*Adresy.txt – Poznámkový blok. Editační víceřádkové pole.*“ První část hlášení je název aplikačního okna, z něhož se dozvídáme, že jsme v aplikaci *Poznámkový blok*, v němž je otevřený soubor *Adresy.txt*. Z druhé části víme, že v okně *Poznámkového bloku* se ocitáme v poli určeném k editaci textu.

7.3.2 Prvky okna

Okna většiny aplikací se skládají ze standardních součástí. Některé z nich můžeme běžně ovládat prostřednictvím klávesnice (např. lištu aplikačního menu), jiné mají pouze informační funkci (titulkový pruh nebo stavový řádek). *JAWS* nám poskytuje klávesy pro jejich přečtení.

7.3.3 Název okna

Název okna bývá uveden v titulkovém pruhu, což je první řádek okna. Často zde je vypsáno i jméno dokumentu, který je v aplikaci právě otevřen. Titulkový pruh aktuálního okna si můžeme kdykoli přečíst pomocí kláves JAWSKEY+T. Pokud například v *Poznámkovém bloku* pracujeme se souborem *Adresy.txt*, *JAWS* řekne: „*Titulek je Adresy.txt – Poznámkový blok.*“

7.3.4 Panely nástrojů

Panely nástrojů jsou lišty grafických tlačítek, které bývají z klávesnice nepřístupné. Jejich funkce můžeme ale většinou najít i v aplikačním menu, nebo k nim jsou definovány klávesové zkratky. Proto je nemusíme používat. Pokud se v některé aplikaci bez panelu nástrojů neobejdeme, musíme k němu přistupovat v režimu tzv. *JAWS* kurzoru (viz kapitola

[13.2 – Práce s myší](#)). Grafická tlačítka v panelech nemusí mít textové popisky. Jejich popisem se budeme zabývat v kapitole [13.3 – Práce s grafikou](#).

7.3.5 Stavový řádek

Stavový řádek je spodní řádek aplikačního okna. Aplikace na něm zobrazuje různé užitečné informace, které se často mění. Spodní řádek okna *JAWS* přečte po stisknutí kláves JAWSKEY+PAGE DOWN.

7.3.6 Menu okna

V menu okna se *JAWS* chová stejně jako v ostatních menu. Protože v menu okna jsou vždy některé z položek nepřístupné, zmíníme se zde jen o tom, že *JAWS* tuto vlastnost při vstupu na takovou položku automaticky hlásí, např.: „*Maximalizovat. Nedostupné.*“

7.3.7 Aplikační menu

Při vstupu do menu klávesou ALT *JAWS* řekne, že jsme se přesunuli do menu a přečte první položku lišty menu, například: „*Menu. Soubor.*“

Při rozbalení zvolené skupiny menu nebo podmenu odečítač opět řekne: „*Menu.*“ a přečte jeho první položku. Naopak při odchodu, ať už po potvrzení vybrané položky (klávesou ENTER), nebo bez výběru (klávesou ALT) ohlásí: „*Opouštím menu.*“

Některé položky aplikačního menu slouží obdobně jako přepínače nebo zaškrťovací políčka a mohou tedy mít dva stavy – zapnuto a vypnuto. Pokud je taková položka v menu „zapnutá“, *JAWS* to automaticky ohlásí. Například v menu **Zobrazit** v *Průzkumníku* může *JAWS* číst: „*Podrobnosti. Zaškrtnuto.*“

Také zkratkové klávesy položek menu, tedy klávesy, které můžeme použít k přímému vyvolání požadované funkce bez nutnosti vstupovat do menu, hlásí *JAWS* automaticky. Například v menu **Soubor** v *MS Wordu* přečte první položku takto: „*Nový. Tečka, tečka, tečka. Control+N.*“

V aplikačním menu můžeme využít poznatky, které jsme už probrali v textu, věnovaném **Start** menu a menu okna. Zde je jejich stručný souhrn:

- *JAWS* hlásí podmenu.
- *JAWS* hlásí nedostupné položky.
- Klávesovou zkratkou JAWSKEY+ŠIPKA NAHORU přečteme aktuální položku.
- Klávesou NUM 5 přečteme horkou klávesu aktuální položky.

8. Aplikace Průzkumník

Pro práci se soubory a složkami můžeme využívat různé aplikace, nyní si probereme možnosti *JAWSu* v aplikaci *Průzkumník*.

8.1 Chování programu JAWS v Průzkumníku

Se standardní aplikací *Windows – Průzkumníkem* – se můžeme setkat ve dvou podobách:

- Při spuštění ze **Start** menu | **Programy** | **Příslušenství** | **Průzkumník Windows** je aplikační okno rozděleno na podokno se stromovým seznamem zobrazujícím strukturu složek a podokno se seznamem, který zobrazuje obsah aktuální složky.
- Při spuštění prostřednictvím položek plochy Dokumenty nebo *Tento počítač* je v okně jen seznam s obsahem aktuální složky. Podokno se stromovým seznamem chybí.

Pro práci s odečítačem je vhodnější používat jednodušší vzhled *Průzkumníka* bez podokna se stromovým seznamem. Vhodným nastavením, které nám zjednoduší pohyb mezi soubory a

složkami, je pak také zobrazení seznamu nebo podrobností (**Zobrazit** | **Seznam** nebo **Zobrazit** | **Podrobnosti**).

8.2 Informace o položce

Máme-li v *Průzkumníku* nastavené zobrazení podrobností (viz výše), jsou v seznamu položek za názvem vypsány další informace. Při pohybu *JAWS* automaticky čte jen názvy souborů a složek, pokud ale stiskneme klávesu pro přečtení celého řádku (JAWSKEY+ŠIPKA NAHORU), jsou přečteny veškeré zobrazené údaje o aktuální položce. V případě souborů lze podrobné informace o aktuální položce vyčíst i ze zobrazeného stavového řádku *Průzkumníka* (klávesová zkratka JAWSKEY+PAGE DOWN), a to bez ohledu na nastavení zobrazení seznamu či podrobností.

8.3 Vybrané a nevybrané položky

Aktuální položka v seznamu souborů a složek nemusí být vždy vybrána. Například při vstupu do složky je kurzor vždy na první položce, ta však není označena. *JAWS* nám tuto skutečnost ohlásí takto: „*Seznam. Neoznačeno. Hudba. 1 z 18.*“ Označení odečítač explicitně nehlásí.

Toto chování *JAWSu* můžeme využít například při označování nesouvislého bloku souborů. Když klávesami CTRL+ŠIPKA NAHORU/DOLŮ přecházíme jednotlivé položky seznamu, víme ihned, zda je aktuální položka vybraná, nebo nevybraná.

8.4 Přečtení vybraných položek

Při označování více položek v seznamu souborů a složek můžeme využít kláves *JAWSu* pro přečtení všech označených položek. Stisknete-li klávesy JAWSKEY+SHIFT+ŠIPKA DOLŮ, odečítač postupně přečte všechny vybrané položky, tedy například: „*Označeno je Hudba, Obrázky.*“ Není-li ve chvíli, kdy tyto klávesy stiskneme, označena žádná položka, *JAWS* ohlásí: „*Nic neoznačeno.*“

9. Dialogová okna

V této kapitole si probereme možnosti *JAWSu* při pohybu v dialogových oknech.

9.1 Aplikace HJPad – cvičné dialogy

Orientace a pohyb v dialogových oknech patří ke klíčovým dovednostem, nutným pro práci v prostředí *Windows*. Pro jejich zvládnutí mají uživatelé *JAWSu* k dispozici sadu cvičných dialogových oken, ve kterých se mohou seznámit s jednotlivými typy prvků a také s prací s více kartami.

Cvičné dialogy nalezneme v aplikaci *HJPad*, což je jednoduchý textový editor srovnatelný s *WordPadem*. *HJPad* spustíme z menu **Start** | **Programy** | **JAWS620** | **Editor HJPad**.

Cvičné dialogy pak otevřeme z aplikačního menu **Nástroje** | **Cvičné dialogy**. Nemají žádnou funkci ve vztahu k editaci textu v *HJPadu*, můžeme v nich tedy pracovat, aniž bychom tím narušili právě editovaný dokument.

9.2 Prvky dialogových oken

Běžný prvek dialogového okna je **určitého typu**, je v **určitém stavu**, přísluší k němu nějaký **textový popis** z dialogu a nachází se **někde ve struktuře dialogu** (na určité kartě, případně v nějaké skupině prvků). Všechny tyto informace nám *JAWS* při procházení dialogem hlásí buď automaticky, vždy když se přesuneme na jiný prvek, nebo při stisknutí klávesové zkratky určené pro přečtení informací o aktuálním prvku: JAWSKEY+TABULÁTOR.

Když stojíme v *Poznámkovém bloku* v dialogovém okně **Najít** na přepínači **Směr vyhledávání: Dolů** a stiskneme JAWSKEY+TABULÁTOR, odečítač řekne například toto: „**Směr vyhledávání. Dolů. Přepínač. Zaškrtnuto. 2 z 2. Pro změnu vybrané volby použijte šipku nahoru nebo dolů. ALT+O.**“

Byly nám tedy přečteny všechny dostupné informace k aktuálnímu prvku dialogu. Níže si vysvětlíme význam jednotlivých částí tohoto hlášení:

- „**Směr vyhledávání**“ je název skupiny prvků, do které náleží aktuální prvek.
- „**Dolů**“ je název aktuálního prvku.
- „**Přepínač**“ je typ prvku.
- „**Zaškrtnuto**“ komentuje stav přepínače. Víme tedy, že volba **Dolů** je aktivní.
- „**2 z 2**“ znamená, že tato volba je druhá z celkového počtu dvou možností.
- „**Pro změnu vybrané volby použijte ŠIPKU NAHORU nebo DOLŮ**“ je nápověda, popisující, jak máme s prvkem typu přepínač pracovat pomocí klávesnice.
- „**ALT+O**“ je horká klávesa pro rychlý přístup k prvku. Horkou klávesu aktuálního prvku nám *JAWS* přečte i po stisknutí kláves SHIFT+NUM 5.

V následujících kapitolách si předvedeme několik ukázkových dialogů, ve kterých uvidíme, jak odečítač komentuje různé typy prvků.

9.3 WordPad – dialog Uložit jako

Spustíme textový editor *WordPad*. Ten najdeme standardně ve **Start** menu | **Programy** | **Příslušenství** | **WordPad**. Poté, co v editoru napíšeme nějaký text, stiskneme klávesovou zkratku pro jeho uložení CTRL+S. Objeví se dialogové okno **Uložit jako**. Při procházení tímto dialogem klávesou TABULÁTOR se setkáváme hned s několika základními typy dialogových prvků.

9.3.1 Editační rozbalovací seznam

Při vstupu do dialogu **Uložit jako** přečte *JAWS* titulek dialogu a první prvek, který je právě aktivní: „**Uložit jako. Dialog. Název souboru. Editační rozbalovací seznam. Dokument.rtf. 0 položek.**“

- „**Název souboru**“ je textový popis prvku.
- „**Editační rozbalovací seznam**“ je typ prvku. Jde o kombinaci editačního pole a rozbalovacího seznamu.
- Za typem prvku bylo přečteno: „**Dokument.rtf**“. To je text, který je v editačním poli předvyplněn. Při vstupu do editačního pole, které už nějaký text obsahuje, je tento text vždy označen v bloku. To odečítač nehlásí.
- Poslední informace: „**0 položek**“ je údaj o počtu položek, které se vztahují k rozbalovacímu seznamu, s nímž je editační pole spojeno.

9.3.2 Rozbalovací seznam

Klávesou TABULÁTOR přejdeme v dialogu **Uložit jako** na další prvek. *JAWS* jej ohlásí takto: „**Uložit jako typ: Rozbalovací seznam. Formát RTF. 1 z 4.**“

- „**Uložit jako typ:**“ je název prvku.
- „**Rozbalovací seznam**“ oznamuje typ prvku.
- „**Formát RTF**“ je právě vybraná položka seznamu.
- „**1 z 4**“ znamená, že vybraná položka je první z celkem čtyř nabízených položek.

Po rozbalení seznamu *JAWS* řekne: „**Rozbalit seznam. Formát RTF**“, čímž je nám ohlášeno stav rozbalovacího seznamu. Po výběru a potvrzení nové položky je opět přečtena.

9.3.3 Tlačítko

Při dalším pohybu pomocí klávesy TABULÁTOR přejdeme v dialogu **Uložit jako** přes dvě tlačítka. *JAWS* je bude hlásit takto: „**Uložit. Tlačítko**“ a „**Storno. Tlačítko**.“

Každé dialogové okno může mít jedno z tlačítek definované jako tzv. **výchozí** tlačítko. *JAWS* nám výchozí tlačítko aktuálního dialogu přečte po stisknutí klávesové zkratky JAWSKEY+E. V našem příkladu přečte: „**Výchozí tlačítko je Uložit.**“

Někdy se můžeme setkat s tlačítky, po jejichž stisknutí se z nich rozbálí menu. Jejich příkladem může být tlačítko **Formát** v rozšířeném dialogu **Najít a nahradit** v *MS Wordu*. Toto tlačítko je komentováno následovně: „**Formát. Tlačítko s menu.**“

9.3.4 Seznam souborů

Vraťme se k dialogu **Uložit jako** ve *WordPadu*. Když budeme v procházení pokračovat, projdeme několik dalších prvků. My se zastavíme až u prvku typu seznam. *JAWS* ho ohlásí například takto: „**Seznam. Neoznačeno. Hudba. 1 z 9.**“

Z tohoto hlášení tedy víme, že se nacházíme v seznamu na neoznačené položce Hudba a že je to první položka z devíti. Zde jde o seznam souborů a složek, *JAWS* se v něm tedy chová obdobně, jak bylo popsáno v kapitole věnované *Průzkumníku*.

9.4 WordPad – dialog Tisk

Abychom si ukázali další typy prvků, zavřeme dialog **Uložit jako** a zkratkou CTRL+P otevřeme opět ve *WordPadu* dialogové okno **Tisk**.

9.4.1 Zaškrťovací políčko

Klávesou TABULÁTOR se přemístíme ze seznamu tiskáren na další prvek. *JAWS* řekne: „**Vybrat tiskárnu. Tisk do souboru. Zaškrťovací políčko. Nezaškrtnuto.**“

- „**Vybrat tiskárnu**“ je název skupiny prvků, ve které se zaškrťovací políčko nachází.
- „**Tisk do souboru**“ říká název zaškrťovacího políčka.
- „**Zaškrťovací políčko**“ nás upozorňuje o typu prvku.
- „**Nezaškrtnuto**“ komentuje stav políčka. Pokud tento stav změníme, je změna ohlášena.

9.4.2 Přepínač

Při dalším pohybu dialogem **Tisk** přejdeme přes dvě tlačítka a dostaneme se na prvek, který *JAWS* ohlásí takto: „**Rozsah stránek. Vše. Přepínač. Zaškrtnuto. 1 z 4.**“

- „**Rozsah stránek**“ je opět název skupiny.
- „**Vše**“ a „**Zaškrtnuto**“ ohlašuje právě vybranou volbu přepínače.
- „**Přepínač**“ je typ prvku.
- „**1 z 4**“ oznamuje, že přepínač obsahuje celkem čtyři volby. V našem případě však nemusí být všechny čtyři volby dostupné. Například **Výběr** bude dostupný, pouze tehdy, když bude v dokumentu nějaký text označen do bloku.

Při pohybu po jednotlivých položkách přepínače *JAWS* vždy ohlásí nově vybranou volbu. Například po stisknutí ŠIPKY NAHORU se jeho hlášení změní takto: „**Rozsah stránek. Stránky: Přepínač. Zaškrtnuto. 4 z 4.**“

9.4.3 Číselník

Když dvakrát stiskneme TABULÁTOR, přejdeme v dialogu **Tisk** z přepínače na prvek typu editační číselník, což je kombinace dvou prvků: editačního pole a číselníku. *JAWS* přitom řekne: „**Počet kopií: Editační číselník. 1.**“

- „**Počet kopií:**“ je popis ek číselníku.
- „**Editační číselník**“ oznamuje typ prvku.
- „**1**“ je aktuální hodnota číselníku. Pokud hodnotu kurzorovými klávesami měníme, *JAWS* nám ji vždy znovu přečte.

9.5 Ovládání hlasitosti

Pro ukázk u dalších typů dialogových prvků opustíme aplikaci *WordPad* a spustíme *Ovládání hlasitosti*. To nalezneme v menu **Start | Programy | Příslušenství | Zábava | Ovládání hlasitosti**.

Otevře se okno, ve kterém je několik skupin voleb. Každá skupina obsahuje jeden vodorovný a jeden svislý posuvník. Když budeme prvky okna procházet, bude *JAWS* posuvníky hlásit například takto: „**Vyvážení: Zařízení Wave. Vodorovný posuvník. 50%.**“ nebo např.: „**Hlasitost: Zařízení Wave. Svislý posuvník. 50%.**“

Kromě textových popisků posuvníků se tedy dozvíme, jak je posuvník orientován a jaká je jeho aktuální poloha. Tento údaj je hlášen v procentech. „**50 %**“ znamená, že posuvník je přesně uprostřed, 0 % je minimální hodnota (úplně vlevo, nebo dole) a „**100 %**“ je maximální hodnota (úplně vpravo, nebo nahoře). Při změně polohy posuvníku nás *JAWS* vždy informuje o jeho aktuální hodnotě.

9.6 Místní disk – vlastnosti

Práci s více kartami si ukážeme v dialogu s vlastnostmi pevného disku. Z plochy otevřeme *Tento počítač*, v seznamu disků označíme například Místní disk (C:) a pomocí ALT+ENTER otevřeme zmiňovaný dialog. *JAWS* přečte: „**Místní disk (C:) – vlastnosti. Dialog. Obecné. Stránka. Jmenovka. Editační pole.**“

Díky hlášení: „**Obecné. Stránka.**“ víme, že aktuální dialog obsahuje karty a my se ocitáme právě na kartě **Obecné**. Při pohybu po prvcích dialogu v rámci téže karty odečítač už název karty nehlaš í, jakmile se však odkudkoliv přepneme na jinou kartu (pomocí CTRL+TABULÁTORU), je před aktuálním prvkem oznámen název nové karty. V našem případě tedy *JAWS* při přepnutí na kartu **Nástroje** řekne: „**Nástroje. Stránka. Tímto tlačítkem spustíte kontrolu chyb svazku. Kontrola chyb. Zkontrolovat.... Tlačítko.**“

V případě, že se mezi kartami přepínáme pomocí jejich oušek (nejprve se přesuneme na ouško karty a pak využijeme ŠIPKU VLEVO nebo VPRAVO), *JAWS* čte tímto způsobem: „**Obecné. Karta.**“, „**Nástroje. Karta.**“, „**Hardware. Karta.**“ atd.

9.7 Přečtení dialogového okna

Při pohybu TABULÁTOREM nám nemusí být vždy přečteny všechny informace z dialogového okna. V takovém případě můžeme u jednoduchých dialogů, které obsahují pouze nějaké oznámení či dotaz, využít klávesovou zkratku pro přečtení celého okna JAWSKEY+B.

U rozsáhlejších dialogů by byl takový způsob čtení zdlouhavý a nepřehledný, proto máme k dispozici funkci tzv. virtualizace okna. Po stisknutí JAWSKEY+CTRL+W se otevře okno *Virtuálního prohlížeče* a v něm je vypsán celý obsah dialogu. Po otevření *Virtuálního prohlížeče* začne odečítač celý text v okně prohlížeče plynule číst. Můžeme si ho takto poslechnout až do konce, nebo čtení klávesou CTRL zastavit a text si v klidu projít pomocí navigačních kláves. Výhodou *Virtuálního prohlížeče* je i možnost označit si v něm text do bloku a překopírovat jej jinam.

Například v dialogu pro vlastnosti disku na kartě **Obecné** jsou kromě několika tlačítek a zaškrtávacích políček uvedeny také různé informace o disku, jako velikost obsazeného a volného místa apod. V takovém případě virtualizaci okna pohodlně využijeme.

10. JAWS a MS Word

V této kapitole probereme základy práce s textem. Budeme pracovat v textovém editoru *MS Word*. Ukážeme si některé volby *JAWSu*, které pro nás budou při editaci textu důležité, a zaměříme se na některé jeho funkce specifické právě pro *MS Word*.

10.1 Optimální nastavení

Aby se dalo plně využít možností *JAWSu*, je vhodné upravit standardní nastavení *MS Wordu* podle následujícího popisu:

- Aplikační menu **Zobrazit** | **Normálně**.
- Aplikační menu **Zobrazit** | **Lupa** | **Měřítko: 75%**.
- Aplikační menu **Nástroje** | **Možnosti** | karta **Zobrazení** | **Zobrazit:** nezaškrtnuto **Podokno úloh po spuštění**.
- Aplikační menu **Nástroje** | **Možnosti** | karta **Obecné** | **Obecné možnosti:** zaškrtnuto **Zvuková signalizace**.
- Aplikační menu **Nástroje** | **Vlastní** | karta **Možnosti** | **Individuální nabídky a panely nástrojů:** zaškrtnuto **Vždy zobrazovat úplné nabídky**.
- Aplikační menu **Nástroje** | **Možnosti automatických oprav** | karta **Automatické opravy** | nezaškrtnuto **Nahrazovat text během psaní**.
- **Vlastnosti zástupce MS Wordu** | karta **Zástupce** | **Spustit:** V maximalizovaném okně.

10.2 Psaní a editace textu

10.2.1 Odezva při psaní

Při psaní textu může *JAWS* automaticky číst nově napsaný text. Hlasová odezva při psaní má čtyři různé úrovně. Mezi nimi se můžeme cyklicky přepínat opakovanými stisky kláves **JAWSKEY+2**.

Budeme-li tyto klávesy mačkat, *JAWS* vždy ohlásí úroveň, do které jsme se právě přepnuli. Volby jsou následující:

- **Znaky** – jakmile napíšeme libovolný znak, bude tento znak přečten.
- **Slova** – při psaní nejsou čteny jednotlivé znaky, když ale dokončíme celé slovo, je přečteno.
- **Znaky i slova** – jde o kombinaci obou předchozích úrovní. Je tedy přečten každý napsaný znak a po dokončení slova ještě i celé slovo.
- **Žádná** – hlasový výstup text, který píšeme, nečte.

Při čtení textu po znacích, ať už při psaní nebo při pohybu v již napsaném textu, *JAWS* odlišuje ve výchozím nastavení velká písmena tím, že je čte vyšším hlasem.

10.2.2 Mazání

Během mazání textu se hlasová odezva liší podle toho, zda mažeme klávesou **DELETE**, nebo **BACKSPACE**. Při mazání klávesou **DELETE** je smazán znak na aktuální pozici kurzoru, ke kurzoru se tak dostane následující znak a ten je přečten. Mažeme-li klávesou **BACKSPACE**, je naopak čten znak, který jsme právě smazali.

Při mazání po slovech je po stisknutí kláves **CTRL+DELETE** také přečten znak, který se dostane na pozici kurzoru. V opačném směru, při použití kláves **CTRL+BACKSPACE**, je přečteno celé slovo před kurzorem.

10.2.3 Vkládání/přepisování

Mezi režimem vkládání a přepisování se standardně přepínáme klávesou INSERT. Ta je však *JAWSem* obsazena a funguje jako speciální modifikační klávesa JAWSKEY. Chceme-li tedy INSERT použít pro jeho prvotní účel, v našem případě tedy pro přepnutí režimu editace, musíme ho stisknout 2× rychle po sobě.

Druhým způsobem pro přepnutí režimu editace je klávesová zkratka *JAWSu* ALT+CTRL+I. Její výhodou je ohlašování režimu, do něhož jsme se právě přepnuli: „**Přepisovací režim aktivní.**“ nebo: „**Vkládací režim aktivní.**“

Režim přepisování je pro práci s hlasovým výstupem nevhodný, neboť při něm nelze zajistit zvukovou odezvu psaného a současně i přepisovaného textu. Proto se doporučuje pracovat ve výchozím režimu vkládání.

10.3 Pohyb po textu

Ke standardním klávesovým zkratkám *MS Wordu* pro pohyb v textu přidává *JAWS* ještě i několik svých:

- ALT+ŠIPKA NAHORU – přechod na předchozí větu,
- ALT+ŠIPKA DOLŮ – přechod na následující větu,
- JAWSKEY+ŠIPKA VLEVO – přechod na předchozí slovo (stejně jako CTRL+ŠIPKA VLEVO),
- JAWSKEY+ŠIPKA VPRAVO – přechod na následující slovo (stejně jako CTRL+ŠIPKA VPRAVO).

Při pohybu v textu je automaticky čten vždy ten úsek, o který jsme se posunuli, tedy při pohybu po řádcích aktuální řádek, při pohybu po slovech aktuální slovo, apod.

10.4 Čtení textu

Kromě hlasové odezvy při pohybu po textu nám *JAWS* nabízí také mnoho klávesových zkratk pro čtení různých úseků textu na pozici kurzoru:

- NUM 5 – přečte aktuální znak,
- JAWSKEY+NUM 5 – přečte aktuální slovo,
- JAWSKEY+ŠIPKA NAHORU – přečte aktuální řádek,
- JAWSKEY+HOME – přečte text od začátku aktuálního řádku po kurzor,
- JAWSKEY+PAGE UP – přečte text od kurzoru do konce aktuálního řádku,
- ALT+NUM 5 – přečte aktuální větu,
- CTRL+NUM 5 – přečte aktuální odstavec.

10.4.1 Hláskování

Do režimu hláskování se přepneme dvojitým rychlým stiskem klávesy NUM 5. K aktuálnímu znaku pak v případě písmen zazní křestní jméno začínající na dané písmeno.

Budeme-li stát kurzorem například na začátku slova *JAWS* a stiskneme NUM 5 jednou, *JAWS* řekne: „**Jé.**“ Při dvojitým stisku NUM 5 vysloví odečítač jméno: „**Josef.**“ Hláskování navíc bude nadále aktivní, takže při pohybu po znacích šipkou doprava bude *JAWS* následující znaky hláskovat jako: „**Adam, dvojité vé, Svatopluk.**“ Hláskování vypneme jedním stisknutím NUM 5.

Vyjma klávesových zkratk pro přečtení aktuální věty a odstavce můžeme dvojitým rychlým stisknutím klávesy použít i na ostatních zkratkách pro čtení textu v režimu hláskování, ovšem s tím rozdílem, že daný úsek textu vyhláskuje odečítač již bez křestních jmen. Stojíme-li tedy stále na slově *JAWS*, zazní nám po dvojitým stisku JAWSKEY+NUM 5 „**Jé á dvojité vé es.**“ Při tomto způsobu hláskování jsou čteny také mezery a interpunkční znaménka.

10.5 Plynulé čtení

Pro přečtení delšího úseku textu můžeme využít funkci plynulého čtení, kterou spustíme klávesovou zkratkou JAWSKEY+ŠIPKA DOLŮ. *JAWS* začne souvisle číst text od místa, na kterém stál kurzor. Čtení probíhá, dokud není dosaženo konce dokumentu. Sami ho můžeme kdykoli zastavit stiskem klávesy CTRL. V takovém případě se kurzor přemístí přibližně k místu, kde jsme čtení přerušili.

Průběh plynulého čtení můžeme modifikovat následujícími klávesami:

- PRAVÝ SHIFT – skok na následující větu,
- LEVÝ SHIFT – skok na předchozí větu (zpět před místo, odkud bylo plynulé čtení spuštěno, se však již dostat nelze),
- PAGE UP – zpomalení tempa řeči,
- PAGE DOWN – zrychlení tempa řeči.

Poznámky:

1. Velikost úseku, o který se pomocí kláves SHIFT lze posunout, je nastavitelná. Výchozím úsekem pro *MS Word* je věta.
2. Tempo řeči nastavené během plynulého čtení zůstává i po jeho skončení, avšak je dočasné. Jakmile přejdeme do jiné aplikace, změní se tempo na výchozí hodnotu.

10.6 Orientace v textu

Důležité informace pro orientaci v dokumentu *MS Wordu* můžeme nalézt na stavovém řádku, který si lze nechat přečíst pomocí kláves JAWSKEY+PAGE DOWN. Mimo jiné je na něm zobrazeno číslo aktuální stránky, celkový počet stránek a číslo řádku a sloupce, na kterém se právě nachází kurzor. Tyto údaje jsou zde však zobrazeny nepřehledně a ve zkratkách, proto *JAWS* nabízí některé další klávesové zkratky, kterými se dá snadno zjistit poloha kurzoru na stránce.

První z nich je JAWSKEY+DELETE. Po jejím stisknutí řekne *JAWS* například: „**Řádek 38, sloupec 78.**“ To znamená, že kurzor stojí na 38. řádku od začátku aktuální stránky a na 78. znaku od začátku aktuálního řádku.

Protože text v dokumentu může mít různé formátování, např. velikost a proložení písma, řádkování atd., nemusíme ze souřadnic kurzoru v řádcích a sloupcích získat přesnou představu, kde fyzicky na stránce právě jsme. Za tímto účelem můžeme použít klávesy ALT+DELETE, díky nimž nám *JAWS* řekne souřadnice aktivního kurzoru v centimetrech vzhledem k levému hornímu rohu aktuální stránky. Tato funkce tedy nemusí sloužit jen k orientaci v dokumentu, ale i při jeho formátování. Po stisknutí ALT+DELETE *JAWS* ohlásí například toto: „**PC kurzor aktivní. 3,201 centimetr od levého okraje, 23,852 centimetr od horního okraje. Strana 11. Omezení na aktuální okno.**“ Nyní si nemusíme všimnout informací o typu kurzoru a omezení, to bude vysvětleno v kapitolách [13.1 – JAWS kurzory](#) a [13.2 – Práce s myší](#). Z hlediska orientace v textu je pro nás důležité, že jsme se dozvěděli přesnou fyzickou polohu kurzoru na stránce a také číslo stránky, na které se nacházíme.

Číslo stránek hlásí *JAWS* také automaticky při procházení textem, kdykoli se aktuální stránka změní na další, popř. předchozí.

10.7 Práce s blokem textu a se schránkou

10.7.1 Označování bloku pomocí Shiftu a navigačních kláves

Při označování textu do bloku po znacích nebo po slovech *JAWS* vždy přečte text, který jsme do bloku právě přidali, a řekne: „**Označeno.**“ Pokud budeme z bloku text naopak odebírat po znacích či slovech, bude *JAWS* za textem říkat: „**Odoznačeno.**“ Budeme-li označovat nebo

odoznačovat po větších úsecích textu (do začátku nebo konce řádku, po řádcích, odstavcích, obrazovkách), bude **JAWS** slova: „**Označeno.**“ nebo: „**Odoznačeno.**“ říkat před označovaným textem.

Pro označování do bloku můžeme společně s klávesou SHIFT použít všechny klávesové zkratky *MS Wordu* pro pohyb v textu vyjma CTRL+PAGE UP/PAGE DOWN. Kombinace ALT+ŠIPKA NAHORU a ALT+ŠIPKA DOLŮ je klávesová zkratka *JAWSu*, nikoliv *MS Wordu*, a proto ji také nelze užít se SHIFTEM pro označování po větách.

10.7.2 Rozšířený označovací režim

V *MS Wordu* můžeme kromě standardního způsobu označování textu využít i tzv. **rozšířený označovací režim**, který může být pohodlnější zvláště při označování delšího úseku textu. Do tohoto režimu vstoupíme klávesou F8. *JAWS* ohlásí: „**Zapnut rozšířený označovací režim.**“ Od této chvíle nebudou veškeré navigační klávesy posouvat kurzor, ale budou označovat nebo odoznačovat text podobně, jako kdybychom je v běžném režimu použili s SHIFTEM, a stejně tak bude toto naše počínání hlásit i *JAWS*. Když si tímto způsobem označíme požadovaný text a ukončíme označování stiskem ESCAPE, ozve se: „**Vypnut rozšířený označovací režim.**“

Klávesu F8 můžeme pro označování použít i jiným způsobem. Po jejím prvním stisknutí aktivujeme rozšířený označovací režim (viz výše). Po druhém stisknutí F8 se označí aktuální slovo, při třetím aktuální věta a čtvrté stisknutí označí aktuální odstavec. *JAWS* vždy zahlásí: „**Označeno.**“, uvede, jak velký úsek byl označen („**Slovo.**“, „**Věta.**“ nebo „**Odstavec.**“) a daný úsek přečte. Pátým stiskem F8 se označí celý dokument, což odečítač opět zahlásí, avšak nebude ho číst celý, nýbrž jen aktuální obrazovku. Po provedení označení požadovaného úseku textu opustíme rozšířený režim klávesou ESCAPE.

10.7.3 Přechzení označeného bloku textu

I když nám *JAWS* při vytváření bloku průběžně čte, jaký text jsme právě označili nebo odoznačili, může být užitečné nechat si po dokončení označování pro kontrolu celý blok přečíst. Učiníme tak stisknutím kláves JAWSKEY+SHIFT+ŠIPKA DOLŮ.

10.7.4 Schránka

S označeným blokem textu (nebo i s jinými daty) můžeme manipulovat prostřednictvím schránky *Windows*. *JAWS* nám při použití všech funkcí schránky (**Vyjmout**, **Kopírovat**, **Vložit**) poskytuje hlasovou odezvu, abychom měli jistotu, že příslušná operace proběhla. Jednotlivé operace hlásí takto: „**Vyjmuto do schránky.**“, „**Zkopírováno do schránky.**“ a „**Vloženo ze schránky.**“

Pomocí schránky lze v *MS Wordu* kopírovat i formátování textu. Pro zkopírování formátování aktuálního znaku a odstavce není zapotřebí označovat dané úseky do bloku a lze tedy ihned stisknout CTRL+SHIFT+C. Dané formátování vložíme na požadovaném místě pomocí CTRL+SHIFT+V. I tyto operace *JAWS* komentuje, a to následovně: „**Kopíruji formátování do schránky.**“ a „**Vkládám formátování ze schránky.**“

10.8 Informace o písmu a odstavci

Informace o formátování libovolného úseku textu můžeme získat pomocí klávesové zkratky JAWSKEY+F. Bez předchozího označení do bloku nás *JAWS* seznámí s vlastnostmi písma pro aktuální znak a vlastnostmi odstavce pro aktuální odstavec. Bude-li kurzor například v textu, který je ve standardním stylu **Nadpis 3**, a stiskneme JAWSKEY+F, ohlásí odečítač následující atributy textu: „**Tučné. 13 bodů. Arial. Styl Nadpis 3. Řádkování: jednoduché. Formátování odstavce: zarovnání vlevo. Úroveň osnovy: 3.**“

Na označeném bloku textu nám daná klávesová zkratka oznámí informace o formátování tohoto vybraného úseku. Obsahuje-li blok text s různými vlastnostmi jednoho atributu, např. v části textu ve standardním stylu **Normální** o velikosti písma 12 je jedno slovo s velikostí 14, ohlásí *JAWS*, že tento atribut je různý. Konkrétně tedy: „**Různá velikost písma. Times New Roman. Označené. Styl Normální. Řádkování: jednoduché. Formátování odstavce: zarovnání vlevo. Úroveň osnovy: text odstavce.**“

Potřebujeme-li zjistit informaci o barvě písma a pozadí, použijeme k tomu klávesovou zkratku *JAWS*KEY+5. Ozve se např.: „**Černé na bílé.**“

Nastavujeme-li atributy textu pomocí klávesových zkratk *MS Wordu*, *JAWS* nastavení dané vlastnosti komentuje. Stiskneme-li např. CTRL+B, ozve se: „**Tučné zapnuto.**“ Po opětovném stisku řekne odečítač: „**Tučné vypnuto.**“

10.8.1 Schémata řeči

JAWS může při procházení dokumentem číst vlastnosti formátování automaticky, vždy když se nějaká vlastnost změní. Které vlastnosti a jakým způsobem je bude hlásit, závisí na nastaveném schématu řeči, která jsou v *JAWSu* jednak předdefinována, jednak je lze také vytvářet a upravovat. Uživatel má tak volbu nechat si odečítačem hlásit jen ty informace, které ho zajímají.

Seznam dostupných schémat řeči vyvoláme kombinací kláves *JAWS*KEY+ALT+S. Výchozím nastavením je **Klasické**. Pro demonstraci si nyní v seznamu vybereme například schéma **Podrobné čtení (atributy a informace o písmu)** a dialog potvrdíme klávesou ENTER. Od této chvíle nám *JAWS* při čtení textu bude hlásit aktuálně používaný styl a písmo, kdykoli se jedna z těchto vlastností změní. Přejdeme-li kurzorem z textu ve stylu **Normální** do textu se stylem **Nadpis 3**, změní se důsledkem toho i písmo. *JAWS* nám proto předtím, než začne číst samotný text, oznámí: „**Styl Nadpis 3. Arial.**“

10.9 Kontrola pravopisu.

Kontrola pravopisu patří k velmi důležitým funkcím textového editoru. Proto *JAWS* umožňuje její plnohodnotné využití pomocí nástrojů *MS Wordu* a navíc poskytuje i své vlastní rozhraní, které sice nabízí méně možností, jeho použití je však rychlejší a snadnější. S kontrolou pravopisu souvisí i některé volby **Výřečnosti**. Ty si blíže popíšeme až v kapitole níže.

10.9.1 Seznam chybných slov v JAWSu

Klávesovou zkratkou *JAWSu* ALT+SHIFT+L lze vyvolat seznam obsahující všechna chybná slova v aktuálním dokumentu. K pohybu po seznamu můžeme využít navigační klávesy, případně počáteční písmena. Stisknutím klávesy ENTER nebo tlačítka OK dialog potvrdíme a kurzor se v dokumentu přemístí na slovo vybrané v seznamu. Můžeme ho tedy opravit případně využít voleb kontextového menu, poté znovu vyvolat seznam chybných slov, přejít na další, a tak pokračovat dál, dokud neopravíme všechny chyby.

10.9.2 Kontrola pravopisu MS Wordu

Spustíme-li standardní kontrolu pravopisu, například klávesou F7, otevře *MS Word* dialogové okno, v němž vypíše úsek textu s barevně označeným chybným slovem, dále seznam navrhaných oprav a tlačítka pro různé operace.

JAWS by měl přečíst a vyhláskovat právě označené chybné slovo a také první z navrhaných oprav. Např. dopustíme-li se v dokumentu překlepu jména Michal za Mihcal, ohlásí odečítač po spuštění kontroly pravopisu: „**Není ve slovníku: Mihcal. Em í há cé á el.**“

Návrhy: Michal. Em í cé há á el.“ Pro případné opětovné přečtení této informace v dialogu stačí stisknout klávesy JAWSKEY+F7.

Ke správnému opravení chybného slova je někdy zapotřebí znát také kontext, v němž se vyskytuje, tedy nejlépe celou větu s daným výrazem. *JAWS* nám nabízí možnost nechat si tento kontext přečíst, a to stiskneme-li kombinaci kláves JAWSKEY+C. V našem příkladu by se poté mohlo ozvat: „**Mihcal Jackson má moc rád děti.**“

Chybné slovo můžeme nahradit za první navrhovanou opravu stisknutím tlačítka **Zaměnit** nebo horké klávesy ALT+N. V dialogu tak postoupíme na další potenciální chybu a *JAWS* ji opět přečte stejným způsobem. V našem příkladu tedy: „**Není ve slovníku: Jackson. Jé á cé ká es ó en. Návrhy: (žádné návrhy).**“ A obdobným způsobem se postupuje slovo za slovem, dokud není opraven celý dokument.

10.10 Výřečnost – další nastavení programu JAWS v MS Wordu

Jak již bylo popsáno v kapitole [5 – Výřečnost](#), pokud z *MS Wordu* vyvoláme klávesami JAWSKEY+V dialog **Upravit výřečnost**, bude v seznamu nad standardními volbami dostupnými ze všech aplikací uvedeno mnoho dalších voleb, které jsou specifické pro *MS Word*. Jejich nastavení se na rozdíl od těch standardních ukládá trvale.

Nyní se v níže uvedeném popisu u některých z nich blíže zastavíme.

10.10.1 Změny stylu

Tato volba má jen dvě hodnoty: **Zapnuto** a **Vypnuto**. Při zapnuté volbě bude *JAWS* automaticky hlásit každou změnu stylu textu v procházeném dokumentu. Např. přejdeme-li z řádku ve stylu **Normální** na předchozí řádek, jenž je Nadpisem úrovně 3, odečítač oznámí nejprve: „**Nadpis 3.**“ a teprve potom přečte aktuální řádek.

10.10.2 Pravopis a gramatika

Tato volba má hodnoty: **Vypnuto**, **Zapnuto** a **Zapnuto+Počet**.

Nastavíme-li ji na hodnotu **Zapnuto**, bude odečítač při pohybu po znacích či slovech říkat: „**Chybný výraz.**“ pokaždé, když vstoupíme na slovo, označené *Wordem* jako chybné.

Při nastavené hodnotě **Zapnuto+Počet** se *JAWS* při pohybu po znacích či slovech chová stejně jako u hodnoty **Zapnuto**. Při pohybu po řádcích, větách nebo odstavcích navíc ještě hlásí počet chybných výrazů v právě čteném úseku textu, tedy řádku, větu nebo odstavci. Zda bude odečítač hlásit počet chyb předtím, než přečte samotný text, nebo až po jeho přečtení, závisí na nastavení volby výřečnosti **Počty položek** (viz níže – kapitola [10.10.5 – Počty položek](#)). Pro rychlé zjištění počtu chyb je praktičtější hlášení před samotným textem – není pak nutné čekat, až *JAWS* přečte celý text.

10.10.3 Pole

I tato volba má hodnoty: **Vypnuto**, **Zapnuto** a **Zapnuto+Počet**. Chování *JAWSu* při jednotlivých hodnotách je obdobné jako u volby **Výřečnosti Pravopis a gramatika**.

Pokud je tedy volba **Pole** nastavena na **Zapnuto** a my při pohybu po znacích nebo slovech vstoupíme do pole, *JAWS* nám to oznámí a přečte nám i typ pole, například při vstupu do pole **DATE**, které v textu generuje aktuální datum, *JAWS* oznámí: „**Pole DATE.**“ Jakmile kurzorem pole opustíme, řekne odečítač: „**Mimo pole.**“

Pokud je volba nastavená na hodnotu **Zapnuto+Počet**, hlásí *JAWS* navíc při pohybu po řádcích, větách či odstavcích i počet polí v příslušném řádku, větě či odstavci podobně jako při stejném nastavení volby **Pravopis a gramatika**, tedy v závislosti na volbě **Počty položek**.

10.10.4 Komentáře, poznámky pod čarou a vysvětlivky

Tato volba **Výřečnosti** má rovněž jen tři hodnoty: **Vypnuto**, **Zapnuto** a **Zapnuto+Počet**. Její chování je obdobné jako u voleb **Pravopis a gramatika** a **Pole**. Jak již název napovídá, nastavujeme zde automatické hlášení komentářů, poznámek pod čarou a vysvětlivek.

10.10.5 Počty položek

O této volbě jsme se už zmiňovali při popisu některých předchozích voleb **Výřečnosti**, u kterých lze nastavit hlášení počtu. Nabízí se 2 možnosti nastavení: **Říkat před textem** a **Říkat po textu**. Význam těchto voleb je již z jejich názvů logicky odvoditelný.

10.10.6 Konce stránek, pozice tab a změny sloupců

Tuto volbu můžeme nastavit na hodnoty **Zapnuto** a **Vypnuto**. Pokud je aktivní, hlásí *JAWS* při pohybu v textu číslo aktuální stránky a sloupce pokaždé, dojde-li k jejich změně. Např. pokud stojí kurzor na posledním řádku třetí strany dokumentu a stiskem ŠÍPKY DOLŮ přejdeme na první řádek čtvrté strany, ohlásí *JAWS*: „**Strana 4.**“ a až poté začne číst text aktuálního řádku.

Obdobně budeme-li kupříkladu na posledním slově prvního ze dvou sloupců a klávesami CTRL+ŠÍPKA VPRAVO přejdeme na první slovo v následujícím sloupci, řekne *JAWS* nejprve: „**Sloupec textu 2.**“ a potom přečte aktuální slovo. Toto však neplatí, je-li zobrazení dokumentu nastaveno na **Normálně**, neboť v takovém případě je text zobrazen jako jeden sloupec. Pokud naopak nastavíme zobrazení na **Rozvržení při tisku** a položku **Konce stránek, pozice tab a změny sloupců** vypneme, bude *JAWS* zobrazené sloupce ignorovat a bude číst text z aktuálního řádku skrz všechny sloupce.

Pokud stiskneme klávesu TABULÁTOR, změní se pozice kurzoru. Tato změna je komentována např. následovně: „**Tab. 3,435 centimetr.**“ Čtení je závislé na nastavení zobrazení, při **Rozvržení při tisku** je přičten i okraj, naopak u rozvržení **Normálně** je ignorován.

11. Internet Explorer

11.1 Přístupnost internetových stránek pro hlasový odečítač

K tomu, aby si nevidomý uživatel mohl prohlížet webové stránky, musí být splněny určité podmínky. Drží-li se tvůrce webové prezentace standardů a dodržuje-li pravidla přístupnosti webových stránek (www.blindfriendly.cz), můžeme říct, že si s takovou stránkou uživatelé odečítačů obrazovky bez větších problémů poradí. *JAWS* ve verzi 6.20 umožňuje pracovat s webovými stránkami pomocí prohlížeče *Internet Explorer*, jenž je integrován v systému *Windows*. Odečítač při práci s ním využívá speciální režim zvaný **virtuální kurzor** zpřístupňující obsah stránek jako text a umožňující využití mnoha jednopísmenných kláves pro rychlý pohyb po určitých částech stránek (seznamy, nadpisy, rámy, tlačítka, ...).

11.2 Otevření webové stránky (informace ze stavového řádku)

Po spuštění *Internet Exploreru* se začne načítat domovská stránka (je-li nastavena), což je indikováno hlášením v procentech. Po načtení a oznámení sta procent mohou nastat 2 situace závislé na obsahu stránek:

- Stránka obsahuje editační pole s kurzorem – v takovém případě je virtuální kurzor přesunut na toto pole a *JAWS* oznámí: „**Editační pole.**“
- Zazní informace o počtu rámců, nadpisů a odkazů (jsou-li přítomny) a spustí se plynulé čtení obsahu stránky od jejího začátku až do konce.

Takto se odečítač chová při otevření každé nové stránky (nejen domovské).

Při pomalejším načítání obsahu stránky lze tento průběh sledovat na stavovém řádku (JAWSKEY+NUM 3), kde jsou k dispozici podrobnější informace, např. počet objektů zbývajících k načtení.

11.3 Princip prohlížení webových stránek

Virtuální kurzor nám obsah načtené stránky zpřístupňuje téměř jako běžný text, ovšem s výhodami, jež přináší HTML dokument. Naopak nám neumožní standardní vepisování nového textu a editaci původního obsahu. Pohyb je ale prakticky stejný a lze tak využít běžných kláves a klávesových zkratk sloužících k pohybu v textu a čtení jeho částí.

Pro nevidomého je další zvláštností virtuálního kurzoru přítomnost názvu načtené stránky na prvním řádku dané stránky (dostane se na něj pomocí CTRL+HOME).

11.4 Pohyb po webových stránkách (HTML dokumentech)

JAWS je v oblasti pohybu po webových stránkách špičkou mezi odečítači obrazovky. Umožňuje přesun téměř na jakýkoli HTML prvek, a to velmi jednoduchým způsobem, obvykle těmito dvěma způsoby:

- Stiskem písmene určeného k přesunu na daný prvek/část stránky. Kurzor se přesune na nejbližší následující prvek tohoto typu. Totéž písmeno s přidržením SHIFTU přemístí kurzor v opačném směru. Stojíme-li na posledním prvku na stránce, případně za ním, přejdeme po stisku daného písmene na první výskyt. Při zpětném pohybu je chování analogické. JAWS nám tyto přechody oznámí: „*Přecházím na začátek.*“ a „*Přecházím na konec.*“ Nevyskytuje-li se na otevřené stránce žádný prvek nebo část textu, jehož písmeno jsme stiskli, jsme o tom informováni.
- Vyvoláním dialogu se seznamem prvků určitého typu, jejich výběrem a potvrzením. Jedná-li se o prvky, jimiž se mění stav nebo vyvolává nějaká akce, provede se změna ihned po potvrzení.

11.4.1 Odkazy

Nejvyužívanějším prvkem webových stránek jsou odkazy. Pohybujeme se po nich pomocí TABULÁTORU směrem vpřed a SHIFT+TABULÁTORU v opačném směru. Můžeme také vyvolat seznam všech odkazů na stránce (JAWSKEY+F7), přičemž se otevře dialogové okno a platí, že stojíme vždy na nejbližším odkazu k místu, odkud jsme seznam vyvolali. Nejjednodušším použitím je výběr ze seznamu (ŠÍPKAMI NAHORU/DOLŮ či počátečním písmenem) s následným potvrzením. Lze však také využít dalších možností nabízených dialogem:

- Tlačítko **Přejít na odkaz** přemístí kurzor na vybraný odkaz, avšak bez jeho potvrzení.
- Přepínač **Seřadit** umožní změnit pořadí odkazů v seznamu z výchozího nastavení, které určil tvůrce stránek (v pořadí TABULÁTORU), na abecední.
- Přepínač **Zobrazit** lze z výchozího nastavení (**Všechny odkazy**) změnit na seznam pouze navštívených nebo pouze nenavštívených odkazů.

HTML dokument rozlišuje kromě standardního odkazu i několik dalších typů. Uživatel JAWSu je o nich informován, aby bylo předem zřejmé, co po jejich potvrzení nastane. Patří mezi ně:

- **Odkaz do této stránky** – přenese kurzor na nastavené místo na téže stránce.
- **Poštovní odkaz** – otevře okno pro psaní nové emailové zprávy.
- **Odkaz klikací mapy** – používá se při speciálním rozložení odkazů na stránce. Po potvrzení se však chová jako běžný odkaz.
- **Odkaz při přechodu myši a při kliknutí myši** – jejich funkčnost a chování závisí na tvůrci stránek. Při nevhodném naprogramování mohou být z klávesnice neovladatelné.

Odkazy lze dále dělit na **navštívené** (přesun pomocí písmene V) a **nenavštívené** (písmeno U).

11.4.2 Nadpisy

Na nejbližší nadpis se přesuneme stiskem písmene H. Vedle toho máme možnost, stejně jako u odkazů, vyvolat si seznam všech nadpisů na stránce (JAWSKEY+F6). K dispozici je opět varianta nechat si je zobrazit v pořadí TABULÁTORU nebo podle abecedy. Nadpisy mají 6 různých úrovní, jimiž se rozlišuje jejich důležitost, což lze v dialogu rovněž zohlednit (nadpisy pouze určité úrovně). Po výběru a potvrzení je kurzor přesunut na vybraný nadpis. Chceme-li se ve virtuálním kurzoru pohybovat pouze po jednotlivých úrovních, můžeme využít kláves 1 – 6 (na alfanumerickém bloku).

11.4.3 Rámy

Rámy dělí webovou stránku na jednotlivé úseky. Na nejbližší následující se přesuneme písmenem M nebo pomocí funkce vyvolávající dialog se seznamem ráků (JAWSKEY+F9). Po přesunu na začátek rámu je přečten jeho název. Při pohybu ve virtuálním kurzoru je poznat jeho ohraničení. Začátek je oznámen: „*Rámec xxx.*“, kde xxx je název rámce. Jeho konec ohlásí JAWS jako: „*Konec rámce xxx.*“

11.4.4 Seznamy

Na nejbližší následující seznam se přesuneme písmenem L. JAWS oznámí: „*Seznam.*“ a počet položek v něm obsažených. Po nich se můžeme pohybovat ŠIPKAMI NAHORU a DOLŮ nebo písmenem I, jež přesouvá kurzor přímo z jedné položky na druhou, což je vhodné zejména tehdy, zabírají-li více řádků. V případě víceúrovňového seznamu je k dispozici informace o počtu vnořených seznamů, např.: „*Seznam. 5 položek. Obsahuje 2 vnořených seznamů.*“ Řádek před první položkou vnořeného seznamu informuje o počtu položek a úrovni vnoření, např.: „*Seznam. 3 položek. Úroveň vnoření 1.*“ Konec vnořeného seznamu poznáme podle hlášení pod poslední položkou, např.: „*Konec seznamu úrovně vnoření 1.*“ Konec celého seznamu oznámí JAWS opět pod posledním řádkem jako: „*Konec seznamu.*“

11.4.5 Tabulky

Písmeno T přemístí kurzor na nejbližší následující tabulku, přičemž se postaví do první buňky a JAWS přečte její souřadnice: „*Řádek 1, sloupec 1.*“ a poté obsah. Pokud má tabulka nadpis, je přečten i on. Při pohybu ŠIPKAMI v režimu virtuálního kurzoru poznáme začátek a konec tabulky podle hlášení: „*Tabulka, X sloupců a Y řádků.*“, popř. „*Konec tabulky.*“ Pohyb po tabulce pomocí ŠIPEK NAHORU a DOLŮ, kdy je čtena buňka po buňce v řádku, nemusí být vždy vhodný. Proto JAWS nabízí následující klávesové kombinace:

- CTRL+ALT+ŠIPKA VLEVO/VPRAVO – pohyb po buňkách aktuálního řádku,
- CTRL+ALT+ŠIPKA NAHORU/DOLŮ – pohyb po buňkách aktuálního sloupce,
- WINDOWS+ŠIPKA NAHORU/DOLŮ – přesun na předchozí nebo následující řádek a přečtení celého obsahu,
- CTRL+ALT+HOME – přesun do první buňky tabulky,
- CTRL+ALT+END – přesun do poslední buňky tabulky.

11.4.6 Značky pozic

Navštěvujeme-li některé stránky častěji, např. denní tisk, výsledky vyhledávání, kurzovní lístek, atd., můžeme si na nich pomocí funkce **Značky pozic** vytvořit „záložky“ pro rychlejší orientaci. Značku si vložíme na místo, kde je pro nás zajímavý obsah stránky umístěn, a pak se na ni kdykoli pomocí písmene K jednoduše přesuneme. Těchto značek lze mít několik na jedné i na více stránkách. Pro vytvoření se nejprve kurzorem postavíme na požadované místo a stiskneme CTRL+SHIFT+K. Otevře se dialogové okno **Vybrat značku pozice**, v němž lze

mimo jiné vybírat z již existujících pozic nebo založit novou pomocí tlačítka **Přidat**. Po napsání jejího názvu potvrdíme dialog klávesou ENTER.

11.5 Práce s formulářem

Doposud jsme si ukázali nejjednodušší způsob orientace na webových stránkách, a sice pomocí odkazů, s nimiž bychom však příliš dlouho nevystačili. Proto se na stránkách používají i takzvané **formuláře**, jež nejsou ničím jiným než internetovou variantou dialogových oken známých z běžné práce s operačním systémem, a tak se zde setkáme i se stejnými prvky: editační pole, seznam, rozbalovací seznam, tlačítko, zaškrťovací pole a přepínač. Práce s prvními třemi typy vyžaduje tzv. formulářový režim umožňující tyto prvky ovládat. Tlačítko, zaškrťovací pole a přepínač stačí potvrdit, popř. přepnout stav, pouhým stiskem MEZERNÍKU na jejich aktivní části přímo z virtuálního kurzoru. Aktivní částí je míněna ta, která přímo mění stav. Některé formulářové prvky totiž mají z pohledu uživatele oddělen popisek a právě onu aktivní část. Při prohlížení ve virtuálním kurzoru pak při pohybu šipkou dolů narazíme např. na řádek, kde je čteno: „*Zapamatovat heslo.*“ a až pod ním: „*Zaškrťovací políčko. Nezaškrtnuto.*“ Pro změnu stavu je tedy zapotřebí stisknout MEZERNÍK až na řádku, kde je uvedeno: „*Zaškrťovací políčko. Nezaškrtnuto.*“ Totéž platí i pro přepínače. Popisky prvků ovšem nemusí být uvedeny nad aktivní částí, ale pod ní či na stejném řádku. Tlačítko má svůj popisek obsažen vždy přímo v sobě tak, jak je tomu u dialogových oken.

11.5.1 Formulářový režim

Chceme-li editovat text v editačním poli nebo vybrat novou položku v seznamu či v rozbalovacím seznamu, musíme k tomu využít **formulářový režim**. V něm pak s těmito prvky zacházíme stejně jako v dialogových oknech, včetně přecházení mezi nimi. Pro vstup do formulářového režimu stačí stisknout ENTER na aktivní části prvku. *JAWS* ohlásí: „*Zapnut formulářový režim.*“ a popisek i s obsahem aktivovaného prvku. Pro návrat do virtuálního kurzoru stačí stisk NUM +, přičemž nám *JAWS* tuto akci oznámí: „*Vypnut formulářový režim. Virtuální kurzor.*“, nebo potvrdit tlačítko či odkaz odesílající vyplněný formulář ke zpracování.

11.5.2 Přesun na formulářové prvky

Stejně jako např. pro nadpis můžeme ve virtuálním kurzoru i pro jednotlivé formulářové prvky použít příslušná písmena k rychlému přesunu na konkrétní z nich. Stiskneme-li k nim CTRL+JAWSKEY, vyvoláme seznam všech prvků daného typu. JAWSKEY+F5 zobrazí seznam všech formulářových prvků na stránce. Ty stačí jen vybrat a potvrdit. Prvek je okamžitě aktivován.

Prvky formuláře:

- E – editační pole,
- B – tlačítko,
- C – rozbalovací seznam,
- X – zaškrťovací políčko,
- R – přepínač.

11.6 Vyhledávání

Internet Explorer obsahuje funkci vyhledávání, která ovšem není vhodná pro práci ve virtuálním kurzoru. Proto *JAWS* po stisku CTRL+F vyvolá za tímto účelem vlastní dialogové okno. Zde lze kromě zapsání požadovaného řetězce zvolit i směr hledání a zda se má hledat v textu či v grafice. Vyskytuje-li se hledaný řetězec na načtené stránce, je na něj po potvrzení

přesunut kurzor. Pokud řetězec nebyl nalezen, informuje nás o tom dialog, který stačí potvrdit tlačítkem **OK**. Klávesou F3 pak vyvoláme funkci opětovného hledání stejného řetězce.

11.7 Výřečnost v aplikaci Internet Explorer

Nevyhovuje-li nám nastavení pro právě procházenou stránku, můžeme ho dočasně změnit ve **Výřečnosti** (JAWSKEY+V). Změna bude aktivní do vypnutí *Internet Exploreru*. Při příštím spuštění je načteno výchozí nastavení. Asi nejčastěji využívanou položkou je **Tabulky – číst názvy** umožňující nastavit nadpisy v tabulkách a **Flash prvky HTML**, jež aktivují zobrazování flash prvků ve virtuálním kurzoru.

12. Outlook Express

12.1 Optimální nastavení

Pro lepší práci nevidomého s aplikací *Outlook Express* je vhodné provést tato nastavení:

- Aplikací menu **Nástroje** | Možnosti | karta Obecné | zaškrtnuto **Po spuštění přepnout do složky Doručená pošta**.
- Aplikací menu **Zobrazení** | **Rozložení** | nezaškrtnuto **Zobrazit podokno náhledu**.
- **Vlastnosti** zástupce *Outlook Expressu* | karta **Zástupce** | **Spustit: V maximalizovaném okně**.

12.2 Práce s poštou

Pokud jsme vypnuli podle návodu z předchozího bodu podokno náhledu, zůstávají nám v okně aplikace:

- **Seznam složek**,
- seznam zpráv,
- **Kontakty**.

Po spuštění *Outlook Expressu* a za předpokladu, že jsme nastavili jeho startování ve složce **Doručená pošta**, *JAWS* automaticky načte první zprávu. Při pohybu v seznamu zpráv získáváme informace z jejich hlaviček (**Od**, **Předmět**) a datum a čas přijetí. Kromě toho se dozvíme také, jestli je zpráva nepřečtená, její důležitost a zda obsahuje přílohu, např. takto: „**Seznam zpráv. Seznam. Nečteno. Nízká důležitost. Příloha. Karla Mráčková, Pozvánka na ples, 8.3.2006 11:52. 14 z 14.**“ Tyto informace znamenají:

- „**Seznam zpráv**“ nás informuje o tom, že jsme v podokně seznam zpráv.
- „**Seznam**“ – jde o typ dialogového prvku seznam.
- „**Nečteno**“ – stojíme na zprávě, která ještě nebyla otevřena. Hláška je čtena vždy před všemi ostatními informacemi. V případě, že byl mail již otevřen, tento stav komentován není.
- „**Nízká důležitost**“ – informace o výšce důležitosti zprávy. Tento stav je komentován v případě, že je její priorita snížena nebo zvýšena.
- „**Příloha**“ nás upozorňuje na příloženou přílohu k e-mailu.
- „**Karla Mráčková, Pozvánka na ples, 8.3.2006 11:52**“ – zpráva, na které stojíme je od Karly Mráčkové s předmětem „Pozvánka na ples“ a byla přijata 8.3.2006 v 11:52.
- „**14 z 14**“ – zpráva je v seznamu čtrnáctá ze čtrnácti.

12.3 Otevření zprávy

Zpráva se po potvrzení ENTEREM otevře a *JAWS* automaticky přečte od koho zpráva je, její předmět, počet odkazů a poté její obsah: „**Od: Viktorie Králová. Předmět: Víkend na chalupě. Stránka má 2 odkazy. Ahoj Andrejko, tak už jsem přidala do galerie nové fotky**“

z víkendu. Najdeš je na: Odkaz: <http://www.vikigalerie.cz/vikend02>. Myslím, že vyšly moc pěkně. Přeji ti příjemné prohlížení. Tvá Viki. Poštovní odkaz: wiki@vikigalerie.cz.

Text zprávy si můžeme vypočlechnout nebo čtení zastavit pomocí CTRL. Text zprávy je otevřen jako webová stránka, tedy v režimu **virtuálního kurzoru**, z čehož vyplývá, že zde můžeme pracovat stejně, jako na webové stránce.

12.4 Hlavička zprávy

JAWS má velmi praktické klávesové zkratky, které v otevřené zprávě umožní přechíst jednotlivé části hlavičky:

- ALT+1 – **Od**,
- ALT+2 – **Datum**,
- ALT+3 – **Komu**,
- ALT+4 – **Kopie**,
- ALT+5 – **Skrytá**,
- ALT+6 – **Předmět**.

Stiskneme-li číslo 2× za sebou, je do daného pole přesunut fokus. ALT+; nás přenesse do těla zprávy.

12.5 Přílohy

To, že má zpráva přílohu, poznáme – jak je výše zmíněno – již při pohybu v jejich seznamu. Jak se ovšem v otevřené zprávě dostaneme z některého pole hlavičky či těla zprávy rychle do seznamu příloh? K tomu nám poslouží klávesová zkratka JAWSKEY+A. Ta přesune fokus z původního místa do pole s přílohami, kde s nimi můžeme dále pracovat.

13. JAWS pokročile

13.1 JAWS kurzory

JAWS pro svou práci využívá čtyři režimy: **PC kurzor**, **JAWS kurzor**, **neviditelný kurzor** a **virtuální kurzor**:

- **PC kurzor** – v něm se odehrává většina práce s PC. *JAWS* v jeho režimu čte všechny vysvícené informace (položky), na které se dostaneme běžným způsobem z klávesnice. Např. při pohybu po ploše, v textu, dialogových oknech, atd. Z jiného režimu se do PC kurzoru přepneme pomocí NUM +. Tento režim je při startu *JAWSu* nastaven jako výchozí.
- **JAWS kurzor** – simuluje práci s myší. Umožňuje nevidomému pohyb po celé obrazovce, přičemž je standardní kurzor myši svázan s *JAWS* kurzorem. Jsou k dispozici i téměř všechny operace s tlačítky myši, které využívá běžný uživatel. Do *JAWS* kurzoru se přepneme pomocí NUM –.
- **Neviditelný kurzor** – tento režim je stejný jako u *JAWS* kurzoru, pouze s tím rozdílem, že není svázaný s kurzorem myši *Windows*. Vhodné využití je v situaci, kdy kurzor myši aktivuje nějaký prvek pouhým přejetím, což může být v dané situaci nežádoucí. Vstupujeme do něj stiskem NUM – 2× rychle za sebou.
- **Virtuální kurzor** – používá se v prostředí HTML, např. v *Internet Exploreru*, *Adobe Readeru*, doručené e-mailové zprávě atd. Umožňuje procházení textových informací jako v PC kurzoru. Pro tyto dokumenty má mnoho funkcí usnadňujících orientaci a zrychlujících pohyb. Aktivování tohoto režimu je automatické, uživatel se o něj nemusí starat.

Informaci, v jakém režimu kurzoru se právě nacházíme, vyvoláme pomocí kombinace ALT+DELETE.

13.2 Práce s myší

13.2.1 Zapnutí JAWS kurzoru

Pracovat s myší nám umožňuje již zmíněný *JAWS* kurzor. Díky němu se můžeme pohybovat neomezeně po obrazovce, klikat tlačítka myši, přetahovat objekty (funkce „táhni a pusť“) atd. Aktivujeme jej stiskem NUM – (pouhé přepnutí) nebo JAWSKEY+NUM – (přepnutí a přitažení *JAWS* kurzoru k PC kurzoru + omezení pohybu na aktuální okno). Odečítač ohlásí vstup takto: „**JAWS kurzor.**“ nebo ve druhém případě: „**Přejít JAWS k PC.**“ V tu chvíli se *JAWS* kurzor sváže s kurzorem myši, což znamená, že budeme při pohybu s *JAWS* kurzorem pohybovat i s běžným kurzorem myši. Druhý způsob přepnutí do režimu *JAWS* kurzoru, tedy pomocí JAWSKEY+NUM –, je pro uživatele mnohdy praktičtější ze dvou důvodů: víme přesně, kam se přemístil ukazatel myši (nemusíme se složitě zorientovávat na celé obrazovce) a jeho pohyb je omezen na okno, odkud jsme *JAWS* kurzor vyvolali.

13.2.2 Pohyb

PAGE UP přesune kurzor k hornímu okraji aktivního okna, PAGE DOWN k dolnímu. Ostatní pohyby jsou stejné jako v textu. Pokud se při pohybu po znacích či slovech dostane kurzor na nějaký objekt (tlačítko, grafický symbol, ikonu atd.), bude přečten její celý popis, i když se bude skládat z několika slov. Po CTRL+ŠIPCE VLEVO tak můžeme slyšet např.: „**Jen pro čtení. Zaškrtnuté políčko. Nezaškrtnuto.**“ Pokud potřebujeme omezit pohyb jen na určitou část obrazovky, stiskneme JAWSKEY+R. Tato funkce nám cyklicky umožňuje nastavit omezení na 4 oblasti:

- **Aplikační okno** – ta část obrazovky, kterou zabírá okno aplikace,
- **Aktuální okno** – může jím být např. otevřené dialogové okno v určité aplikaci,
- **Rámec** – uživatelem definovatelný výřez obrazovky,
- **Bez omezení** – ruší veškerá omezení v pohybu.

13.2.3 Operace s tlačítky myši

JAWS kurzor nám umožňuje nejen pohyb po obrazovce, ale také simulovat stisky levého (potvrzovacího) a pravého (kontextového) tlačítka myši. Kliknutí levého tlačítka vykonáme pomocí stisku NUM / a pravého NUM *. Pro dvojklik levým tlačítkem myši stačí NUM / stisknout 2× za sebou. *JAWS* vždy stisky oznámí: „**Klik levým tlačítkem myši.**“ a „**Klik pravým tlačítkem myši.**“. Pokud víme, že se kurzor myši nalézá na vhodném místě, nemusíme kvůli kliknutí ani vstupovat do režimu *JAWS* kurzoru.

V tomto režimu je možné také provést funkci „táhni a pusť“, která umožňuje přesouvat různé objekty z místa na místo. Stačí se postavit na objekt, který je potřeba přesunout, stisknout CTRL+JAWSKEY+NUM /, tím je uchopen, a po přesunu na nové místo a opětovném stisku CTRL+JAWSKEY+NUM / puštěn.

13.2.4 Vypnutí JAWS kurzoru

Ať už do *JAWS* kurzoru vstoupíme pomocí NUM – nebo JAWSKEY+NUM –, musíme jej vždy po dokončení práce s myší opustit návratem do PC kurzoru. Ve většině případů se tak stane automaticky po stisku levého nebo pravého tlačítka myši. Pokud k tomuto nedojde nebo se potřebujeme přepnout bez použití stisku tlačítka, provedeme to pomocí NUM + nebo analogicky JAWSKEY+NUM + (přesun PC kurzoru na místo *JAWS* kurzoru). Odečítač ohlásí: „**PC kurzor.**“ nebo: „**Přejít PC k JAWS.**“ a my můžeme pokračovat v další práci. Vzhledem k tomu, že umístění fokusu má určitá omezení (nemůže být v okně kdekoli jako ukazatel myši) nemusí se tento přesun zdařit. V tom případě se PC kurzor vrátí na místo, odkud jsme do režimu *JAWS* kurzoru přešli.

13.3 Práce s grafikou

V systému *Windows* se často setkáváme s různými grafickými symboly. Ty mají buď jen informační funkci, nebo se na ně dá kliknout myší, čímž vyvolají konkrétní operaci. Příkladem grafického symbolu, který nás jen o něčem informuje, je třeba ikona, která dává na vědomí, že zpráva v *Outlook Expressu* obsahuje přílohu. Typickými „klikatelnými“ symboly jsou 3 ikony v pravém horním rohu oken aplikací pro minimalizaci, maximalizaci a zavření okna.

Jak již bylo řečeno v kapitole [5.5 – Grafika](#), symboly mohou mít textový popisek nebo jen přiřazené číslo. Při výchozím nastavení jsou v *JAWS* kurzoru zobrazeny jen ty, které mají popisek. Chceme-li vidět všechny, musíme změnit jejich zobrazování ve **Výřečnosti** položku **Grafika z Pouze s popisky na Vše**. Po tomto nastavení uvidíme všechnu grafiku. Nepopsanou poznáme podle toho, že nám *JAWS* sdělí např.: „**Graphic 126.**“

Jsou dvě možnosti, jak nepopsanou grafiku popsat: můžeme nechat *JAWS*, aby se pokusil automaticky popisky rozpoznat, nebo je přiřadit ručně.

- Automatické rozpoznání se spustí stiskem CTRL+JAWSKEY+G. Po rozpoznávání, které může trvat i desítky vteřin, *JAWS* oznámí, kolika symbolům byl schopen popisek přiřadit.
- Manuálně se popis provede tak, že se kurzorem postavíme na požadovaný symbol a stiskneme JAWSKEY+G, čímž je vyvolán **Popisovač grafiky**. V něm zadáme nový popis, který má být čten, a zvláště popis pro zobrazení na braillovském řádku. Jako poslední je zde možnost výběru souboru, do kterého se mají popisky uložit. Na výběr máme 3 možnosti:
 - **Aplikační soubor grafiky** – soubor, který bude načítán jen s aktuálně spuštěnou aplikací,
 - **Výchozí soubor grafiky** – soubor, který zaručí, že bude-li daný symbol i v jiné aplikaci, bude mu popisek přiřazen,
 - **Oba soubory**.

Potvrzením tlačítka **OK** se nastavení provede.

13.4 Pokročilé nastavení JAWS

JAWS je široce konfigurovatelná aplikace umožňující uživateli nastavit si jeho chování přesně podle svých potřeb a přizpůsobit si jej dle svých schopností. Začátečníkovi určitě pomůže, když mu budou sdělovány různé nápovědné informace a aplikace ho prací s počítačem povede. Naproti tomu zkušenému uživateli budou pravděpodobně vyhovovat co nejstručnější, ale přesné informace, které v práci s PC „nezdržují“.

JAWS má 2 základní druhy nastavení, lišící se situacemi, ve kterých se používají:

- **Výřečnost** umožňuje dočasně nastavit způsob mluvení a typ informací, které mají být sdělovány hlasem. Do nastavení **Výřečnosti** se vstupuje kombinací JAWSKEY+V a zmínili jsme se o ní již v kapitolách [5 – Výřečnost](#), [10.10 – Výřečnost – další nastavení programu JAWS v MS Wordu](#) a [11.7 – Výřečnost v aplikaci Internet Explorer](#). Pokud pracujeme s braillovským řádkem, najdeme určitý ekvivalent ve funkci **Upravit braillovské nastavení**, která se vyvolá stiskem CTRL+JAWSKEY+B. Způsob nastavení je stejný, jako u **Výřečnosti**.
- Druhým typem nastavení je takové, které má trvalý charakter a *JAWS* si ho po uložení pamatuje. Může se vztahovat k určité aplikaci nebo k celému operačnímu systému. Centrem veškerého nastavení je tzv. *JAWS* menu. Zmínili jsme se o něm v kapitolách [4.1 – Obecná nastavení](#) a [4.2 – Základní nastavení](#), podrobněji si jej probereme v dalších bodech této kapitoly.

13.5 Konfigurační soubory JAWS

JAWS vytváří pro každou aplikaci, pro kterou si uživatel provede vlastní nastavení, speciální soubory. Mnoho jich už je obsaženo přímo v programu po jeho instalaci. K takto „doozvučované“ aplikaci se může vytvořit i několik takových souborů. Liší se obsahem informací, které mají v sobě uloženy. Často se využívají soubory s příponou JCF, které obsahují základní konfiguraci, JGF v sobě mají uloženy popisky grafických symbolů a JDF jsou slovníky. Najdeme je uloženy ve složce profilu uživatele\Data Aplikací\Freedom Scientific\JAWS\6.20. Nejznámějším souborem, s kterým se často pracuje, je default.jcf, do něhož se ukládá základní = výchozí nastavení.

13.6 Další položky JAWS menu

JAWS menu je centrem veškerého nastavení tohoto odečítače obrazovky. Po stisku JAWSKEY+J je vyvoláno kontextové menu obsahující 4 podmenu: **Nastavení**, **Nástroje**, **Jazyk** a **Nápověda** a 2 položky: **O aplikaci** a **Konec**.

13.6.1 Nastavení

V podmenu **Nastavení** nalezneme položky: **Základní....**, podmenu **Hlasy**, **Braillské...** a **Konec**.

Nejdůležitější nastavení v dialogu **Upravit základní nastavení**, jako je **Rozložení klávesnice**, spouštění *JAWSu* při startu, čtení horkých kláves atd. jsme si popsali v kapitole [4.2 – Základní nastavení](#).

Nastavování hlasového výstupu je rozděleno na **Obecná nastavení** platící pro všechny odezvy stejně (věnovali jsme se jim v kapitole [4.1 – Obecná nastavení](#)) a **Individuální nastavení**, která se téměř neliší od **Obecných nastavení**, kromě toho, že umožňují zvlášť konfigurovat hlas (**Rychlost**, **Výška** mluvení, **Osoba** atd.) pro odezvu **PC kurzoru**, **JAWS kurzoru**, **Klávesnice** a **Nápovědy a zprávy**. To je umožněno výběrem jedné z položek přepínače **Upravit pro:** dialogu **Upravit individuální nastavení hlasu**.

Co se týká nastavení braillského řádku, v otevřeném dialogu **Upravit základní braillské nastavení** je například možné zvolit **Výchozí braillský řádek**, měnit **Tabulku pro překlad** (vhodné pro práci s jinými jazyky), **Přidat nový braillský řádek** a pomocí tlačítka **Pokročilé...** provést mnohá další nastavení. Mezi ta nejdůležitější patří např. nastavení typu a způsobu zvýrazňování atributů textu (tlačítko **Volby braillského zvýrazňování...**), vzájemné následování aktuálního a braillského kurzoru, **Zachovávání celých slov na braillském řádku**, rychlost blikání kurzoru (tlačítko **Volby kurzorů**) apod.

13.6.2 Nástroje

Podmenu **Nástroje** obsahuje seznam aplikací, pomocí kterých se provádí většina nastavení *JAWSu*, od základních až po pokročilá, vyžadující schopnost programování. Blíže si je představíme v následující kapitole [13.7 – Představení JAWS manažerů](#).

13.6.3 Jazyk

Podmenu **Jazyk** obsahuje další 3 podmenu: **Jazyk**, **Jazyk syntezátoru** a **Změnit syntezátor**.

V podmenu **Jazyk** můžeme nastavit jazyk prostředí *JAWSu* a jeho hlášek. Změníme-li tedy jazyk z **Čeština** na **Angličtina (Spojené státy)**, změní se menu *JAWSu* na anglické a např. po stisku JAWSKEY+T nebude čteno: „*Titulek je....*“, ale „*Title is....*“, apod.

Podmenu **Jazyk syntezátoru** je aktivní pouze v případě, že daný syntezátor obsahuje více jazyků. České syntezátory ovšem další jazykové mutace standardně neobsahují, proto se většinou u tohoto podmenu setkáme s tím, že bude nedostupné.

Poslední podmenu **Změnit syntezátor** obsahuje všechny rozpoznané syntezátory a umožňuje se mezi nimi přepnout. Vždy zde bude položka **Remote Access Speech**, jejíž aktivace při zapojeném zápisníku *PacMate* umožní mluvit přes tento zápisník. **Eloquence for JAWS** je syntezátor integrovaný přímo v *JAWSu* a obsahuje několik jazykových mutací. Volba **[bez mluvení]** vypne veškeré mluvení. Položka **Rozpoznat SAPI 4 syntezátory...** vyvolá dialog se seznamem rozpoznaných SAPI 4 syntezátorů. Můžeme je zde přidat do aplikace *JAWS*, aby s nimi mohl pracovat. Po přidání nového syntezátoru se v podmenu **Změnit syntezátor** objeví. Další obsah tohoto podmenu závisí na rozpoznaných syntezátorech. V České republice se zde většinou setkáme s *HLASem* nebo s *WinTalker Voicem*.

13.6.4 Náповěda

Čtvrté a poslední podmenu **Náповěda** obsahuje různé náповědy, jako **Klávesové zkratky**, seznam změn aktuální verze oproti předchozím atd. **Pozor! Většina položek vyvolává náповědu v angličtině (není lokalizována).**

13.6.5 O aplikaci a Konec

Posledními dvěmi položkami *JAWS* menu je **O aplikaci...**, kde je možné dozvědět se číslo verze, sériové číslo a počet zbývajících upgradů. **Konec** vyvolá dialog pro ukončení *JAWSu*.

13.7 Představení JAWS manažerů

Ke své konfiguraci využívá *JAWS* několik aplikací, které nalezneme v *JAWS* menu v podmenu **Nástroje**. Patří k nim:

- **Konfigurační manažer** – provádí se v něm většina základních nastavení.
- **Manažer klávesnice** – umožňuje přiřazení případně přenastavení klávesových zkratk funkcí *JAWSu*, včetně braillovského řádku.
- **Manažer slovníku** je jednoduchá aplikace, díky které lze ovlivnit čtení řetězce znaků.
- **Prohlížeč rámců** je aplikace pro definování rámců a práci s nimi.
- **Manažer skriptů** je pokročilý nástroj pro tvorbu skriptů, které slouží k doozvučení *JAWSu* pro různé programy.
- **Import starších nastavení** umožňuje jednoduchým způsobem převzít nastavení z nižších verzí *JAWSu*.
- **Manažer zachytávání obrazu...** je správcem DCM (zajišťuje souběžný provoz odečítačů obrazovky a softwarových lup).

13.7.1 Konfigurační manažer

Konfigurační manažer je základním nástrojem pro nastavení *JAWSu*. Právě zde si přizpůsobuje uživatel chování odečítače pro jednotlivé aplikace i pro celý systém. Je to do určité míry samostatný program, který lze spouštět několika způsoby:

- stiskem **JAWSKEY+6**,
- vyvoláním dialogu se seznamem nástrojů (**JAWSKEY+F2**) a jeho potvrzením,
- z *JAWS* menu | podmenu **Nástroje** | **Konfigurační manažer**.

První a druhá volba spustí konfigurační manažer s otevřeným konfiguračním souborem (s příponou *JCF*) aplikace, ze které byl vyvolán. Spustíme-li jej takto třeba z textového editoru *WordPad*, *JAWS* nám oznámí: „**WordPad.jcf – JAWS Konfigurační manažer.**“ My můžeme ihned nastavovat chování pro aplikaci *WordPad*.

Pokud bude **Konfigurační manažer** spuštěn z *JAWS* menu, bude načten výchozí soubor (*Default.jcf*). Provedené změny v tomto souboru mají logicky vliv na chování *JAWSu* v celém operačním systému. Prioritu před tímto nastavením ale samozřejmě mají nastavení provedená pro určitou aplikaci.

Byť aplikace vypadá téměř jako obyčejný *Poznámkový blok*, nastavení se provádějí nikoli v okně aplikace, ale v aplikačním menu. To je rozděleno do 4 skupin: **Soubor**, **Nastavit**, **Zobrazit** a **Nápověda**. Menu **Zobrazit** a **Nápověda** se v ničem zvláštním neliší od skupin v ostatních aplikacích. Pomocí menu **Soubor** je možné **Otevřít** jiný konfigurační soubor, než je právě zaveden, **Uložit** aktuální, **Otevřít výchozí soubor Default** atd. Funkce načtení výchozího souboru Default.jcf má i klávesovou zkratku – CTRL+SHIFT+D.

Hlavní a nejdůležitější skupinou je menu **Nastavit**. Jeho položky obsahují logicky rozčleněná nastavení dle témat, kterých se týkají. V následujících podkapitolách se zmíníme hlavně o těch, u kterých je předpoklad, že dříve nebo později budou zajímat každého uživatele. Výhodou je možnost získání podrobné kontextové nápovědy o každém konkrétním prvku a jeho stavech. Proto je zbytečné probírat každý z nich zvlášť. Pro vyvolání této nápovědy stačí stisknout JAWSKEY+F1. Spustí se *Virtuální prohlížeč*, ve kterém je možné použít standardní klávesy pro čtení a pohyb a ESCAPE pro jeho ukončení.

13.7.1.1 Uživatelské volby

První položka **Uživatelské volby...** obsahuje 2 velmi důležité volby: **Číst ukazatele postupu**, která umožní nastavit interval čtení procent průběhu různých operací, a **Odezva klávesnice**, ve které můžeme přenastavit odezvu při psaní ze **Znaků** na **Slova**, **Znaky i slova**, či ji zcela **Vypnout**.

13.7.1.2 Volby HTML

Položkou **Volby HTML...** se dostaneme do nastavení, která se týkají práce JAWSu v HTML dokumentech. Voleb je zde tolik, že musí být rozčleněny na několik karet podle oblastí, kterých se týkají (**Text**, **Grafika**, **Odkazy**, **Seznam a tabulky**, **Nadpisy a rámce**, **Různé**).

13.7.1.3 Textové volby

Textové volby... umožní nastavení chování při práci v textu a v oknech. Je zde možné nastavit např. filtrování opakujících se znaků, způsob čtení čísel apod.

13.7.1.4 Interpunkce

Položka **Interpunkce...** vyvolá dialogové okno, ve kterém je možné přerazovat jednotlivá interpunkční znaménka z jedné skupiny (**Žádná**, **Některá**, **Většina** a **Vše**) do druhé. Podle toho, v které jsou zařazena, jsou při změně ve **Výřečnosti** čtena nebo nečtena. Pokud např. potřebujeme zkontrolovat dokument, který jsme napsali, je vhodné mít ve **Výřečnosti** nastaveno čtení **Všech** interpunkčních znamének. Když ale budeme číst knihu, mnohem víc nám pravděpodobně vyhoví nastavení na **Některá** či **Žádná**. Dalším užitečným nastavením je možnost přiřazovat znaménkům nové popisky. Můžeme tak např. znaku & (ampersand) přiřadit také často používaný popisek „and“ čtený jako „end“ atd.

13.7.1.5 Schémata řeči

Ve **Schématech řeči** definujeme způsob a obsah čtených informací. Máme možnost výběru z přednastavených schémat, také jejich úpravu či vytvoření. Je zde možné nastavit, aby JAWS při vstupu na editační pole, místo, aby řekl: „*Editační pole*.“, přehrál zvuk nebo řekl zcela něco jiného. To jde upravit pro všechny prvky i jejich stavy, pro barvy, atributy, prvky na webových stránkách,

13.7.1.6 Aliasy hlasů

Alias hlasu je souhrn nastavení řeči (**Osoba**, **Výška** a **Rychlost**), který je aplikován při vstupu do určité situace či na určitý prvek. Např. změna barvy písma nám pak může být indikována

změnou mluvčího či zabarvením hlasu. Dialog obsahuje seznam přednastavených aliasů, které je možné upravovat nebo vytvářet vlastní.

13.7.1.7 Výřečnost

Do **Výřečnosti** zavítá pravděpodobně každý, komu po získání větších zkušeností a jistoty s prací na PC začne vadit, jak je *JAWS* „upovídaný“. Ve **Výřečnosti** si lze vybrat ze tří předvolených profilů. Už jejich pojmenování (**Úroveň uživatele: Začátečník, nejpodrobnější, Středně pokročilý a Pokročilý, nejstručnější**) vypovídá o tom, v jaké situaci si jeden z nich zvolit. Nejvíce informací říká **Začátečník**, o něco méně **Středně pokročilý** a nejméně **Pokročilý**. Nastavení ovšem nespočívá jen ve výběru přednastavených profilů, ale také v přizpůsobení každého z nich vlastním potřebám. Ke každému profilu patří tlačítko, jež vyvolá seznam konkrétních hlášek a informací, které má *JAWS* říkat. Pouhým zaškrtnutím nebo odškrtnutím povolíme nebo zakážeme jejich vyřčení. Mezi tyto prvky patří např. čtení různých **Chybových zpráv**, oznamování při **Označování**, názvy dialogových prvků, atd.

13.7.2 Manažer slovníku

Manažer slovníku je stejně jako *Konfigurační manažer* samostatnou aplikací. Nalezneme jej v menu *JAWSu* | **Nástroje** | **Manažer slovníku**. Pokud jej spustíme tímto způsobem, je automaticky zaveden výchozí soubor Default.jdf. To samozřejmě můžeme změnit přes aplikační menu **Soubor** | **Otevřít...** Rychlé zavedení manažeru se slovníkem pro aktuální aplikaci provedeme stiskem JAWSKEY+D.

Manažer slovníku umožňuje změnit způsob čtení znaků či jejich řetězců. *JAWS* může místo původního textu říct zcela jiný, případně jej nahradit zvukem. Funkčnost si můžeme vyzkoušet např. na změně výslovnosti jména jednoho z členů známé skupiny The Beatles Paula McCartneyho. *JAWS* jeho jméno čte tak, jak se píše: „**Paul McCartney**.“ Správně se ovšem čte: „Pól mek Kártny“. Změnu provedeme následovně: Spustíme *Manažer slovníku*. Hned po otevření stojíme na tlačítku **Přidat...**, které stiskneme. *JAWS* ohlásí: „**Přidat pravidlo. Aktuální výraz: Editační pole.**“ Pole s původním výrazem může být předvyplněno slovem, na kterém stál kurzor při vyvolání *Manažeru slovníku*. My zadáme: Paul McCartney a TABULÁTOREM se přesuneme do pole **Nahradit:**, kam zadáme: Pól mek Kártny. Protože je výchozím tlačítkem **OK**, stačí stisknout ENTER, čímž se vrátíme do předchozího dialogu, tedy do místa, odkud jsme vyvolali funkci přidání pravidla. Toto okno můžeme pomocí ALT+F4 zavřít a na otázku, zda chceme uložit provedené změny, odpovíme **Ano**. Od této chvíle bude v aplikaci, pro kterou jsme slovník nastavovali, čteno jméno tohoto hudebníka správně. **Pozor! Správné čtení se samozřejmě týká jen tvaru, v kterém jsme výraz zadali.**

Pokud potřebujeme smazat či upravit již existující pravidlo, vybrat dané pravidlo ze seznamu **Položky slovníku**, pak stačí stisknout tlačítko **Odstranit**, případně **Upravit...** Při **Úpravě** se dostaneme do stejného dialogu jako při vytváření pravidla nového, kde můžeme daný výraz editovat.

Možnost nahrazení řetězce zvukem nalezneme v dialogu, ve kterém se pravidlo vytváří. V tomto případě nemusíme vyplňovat editační pole **Nahradit:**, ale stačí potvrdit tlačítko **Vybrat zvuk...** a vybrat si buď z přednastavených zvuků, či pomocí tlačítka **Importovat...** zvolit zvuk vlastní.

13.8 JAWS nástroje pro aktivní aplikaci

Kromě výše popsaných možností se nám nabízí vyvolání dialogu s konfiguračními nástroji **Spustit JAWS nástroje** pomocí JAWSKEY+F2, kde jsou přehledně soustředěna důležitá nastavení *JAWSu* pro danou aplikaci. Ta mají trvalou platnost.

14. Důležité kontakty a odkazy

Odečítač obrazovky *JAWS* je vyvíjen americkou firmou *Freedom Scientific*. Technickou podporu v anglickém jazyce lze nalézt na webových stránkách www.freedomscientific.com v sekci SUPPORT.

V České republice má na starost podporu, včetně lokalizace do českého jazyka, firma *Galop, s. r. o.* Ta je také výhradním dodavatelem programu *JAWS* pro ČR. Stránky firmy nalezneme na www.galop.cz. Při problémech lze zaslat e-mail na adresu jaws@galop.cz nebo zatelefonovat na pražské telefonní číslo 222 718 996.

Mnoho informací, rad a tipů lze získat v e-mailové konferenci uživatelů programu *JAWS*. Zřizovatelem konference *Jaws-l* je server *Braillnet*. Přihlášení můžeme provést na adrese <http://konference.braillnet.cz> pod odkazem *Jaws-l*.